

QUAESTIONES MUSONIANAE.

DISSERTATIO PHILOLOGICA
QUAM
AD SUMMOS IN PHILOSOPHIA HONORES
AUCTORITATE AMPLISSIMI PHILOSOPHORUM ORDINIS
IN
UNIVERSITATE FRIEDERICA GUILELMA BEROLINENSI
RITE CAPESSENDOS UNA CUM THESIBUS
DIE XXI M. IULII A. MDCCCLXXXVI HORA XI
PUBLICE DEFENDET
AUCTOR

PAULUS WENDLAND.

ADVERSARII ERUNT:

ARTHURUS MEYER, STUD. PHIL.
RICHARDUS ZIMMERMANN, Dr. DES.
PAULUS DE ROHDEN, Dr. PHIL.

BEROLINI
APUD MAYERUM ET MUELLERUM
MDCCCLXXXVI.

FRANCISCO BUECHELER

HERMANNO DIELS

HERMANNO USENER

SACRUM.

FRANCISCO BUECHELER

HERMANNO DIELS

HERMANNO USENER

SACRUM.

Ut olim christiani artifices deorum heroumque formas, quales tum solebant fingi, in suum usum ita convertebant, ut ad suas paucis mutatis personas transferrent, ita theologia christianorum, ubi primum laetius efflorescere coepit, proxime se applicabat et adiungebat ad philosophiam. Praecipue doctrina, quae in sectae christianae schola Alexandrina tradebatur, in morum praeceptis explicandis fere pendebat a stoica philosophia, in dogmatis accuratius excolendis cum hac tum platonica philosophia nitebatur Neque hoc fundamento novam doctrinam superstrui mirabitur, qui — quod adhuc nimis neglectum est — reputaverit, cum alibi tum Alexandriae magistros christianos simul philosophiam professos esse: Athenagoras quidem princeps, si licet credere Philippo Sidetae,[1] scholae Alexandrinae, eiusdem testimonio „ἀνὴρ ἐν αὐτῷ χριστιανίσας τῷ τρίβωνι[2]) καὶ τῆς 'Ακαδημαϊκῆς σχολῆς προιστάμενος" ipse libros suos inscripsit „'Αθηναίου φιλοσόφου χριστιανοῦ" et integros locos depromsit a Stoicis, praecipue in eo libro, quem composuit de resurrectione mortuorum (v. Ritter Gesch. d. Phil. V, 308 ss.). Pantaenum quoque clarissimum Clementis Alexandrini magistrum stoicam philosophiam professum esse multis testimoniis constat (v. Eus. hist. eccl. V, 13, Originem ibid. VI, 19, Hieron. catal. c. 36 Philippum Sidetam l. l.). Huius successorem Clementem ut praetermittam, ad Origenem transeo, quem quidem penitus philosophia imbutum fuisse et summo

---

1) Eius fragm. ed. Dodwell diss. in Irenaeum Oxonii 1689, p. 488.

2) Etiam Justinus (dial. c. Tryph. p. 217) et ipse Tertullianus (de pallio c. 6) pallio philosophorum utuntur; cf. Diels, Doxographi p. 254, v. etiam p. 259. Bernays in libello, qui inscribitur „Lucian und die Kyniker" p. 37. 99.

per totam vitam studio ei se dedisse constat. Quid? Quod idem summa auctoritate apud gentiles philosophos valebat, qui eum audiebant et libros suos, de quibus iudicaret, ei tradebant (Eus. VI, 18. 19)? Ipse Porphyrius cum facere non possit, quin laudet eius scientiam, illud vituperat, quod prave eam adhibeat his usus verbis de Origene: „ἀνὴρ κατὰ μὲν τὸν βίον χριστιανῶς ζῶν καὶ παρανόμως, κατὰ δὲ τὰς . . . δόξας ἑλληνίζων τε καὶ τὰ Ἑλλήνων τοῖς ὀθνείοις ὑποβαλλόμενος μύθοις“ (Eus. VI, 19). Ex fabula ab Epiphanio (adv. haer. 64, 1 p. 524 Petavii) narrata videtur effici Origenem ipsum quoque externa specie habitum philosophi prae se tulisse. De Heracla quidem huius successore gravissimum testimonium exstat Origenis: „πρότερον κοινῇ ἐσθῆτι χρώμενος, ἀποδυσάμενος καὶ φιλόσοφον ἀναλαβὼν σχῆμα μέχρι τοῦ δεῦρο τηρεῖ βιβλία τε Ἑλλήνων κατὰ δύναμιν οὐ παύεται φιλολογῶν“[1]) (apud Eus. VI, 19. 5 cf. ibid. VI, 3. 1, c. 15, c. 31).

Consentaneum igitur est novae doctrinae auctores fere proficisci a philosophia; hinc locos atque argumenta depromunt, tum anxie student cum his philosophiae decretis vel praeceptis libros sacros quacumque ratione conciliare. Haec ratio iam a Porphyrio, acutissimo talium rerum existimatore, verbis quae modo adlata sunt in Origine notatur et eo magis est notanda, quod ipsi saepe rem invertentes simulant se profectos esse a libris sacris, hinc suam doctrinam derivasse, postea demum mirum eius cum vulgari philosophia consensum animadvertisse. Cuius rei haud scio an nullum melius et insignius possit inveniri exemplum quam Clementis Alexandrini Paedagogus. Proficiscar a delineando universo alterius ac tertii libri — nam de primo infra seorsum agam — argumento et a describendis eis principiis, quibus continetur atque nititur tota ratiocinatio: Ipse λόγος i. e ratio homini innata, quae

---

[1]) De ceteris minus claris magistris v. Guericke de schola Alexandrina Halis 1824. — Quanta fuerit Alexandriae confusio christianae religionis et philosophiae (Guericke p. 11), inde optime apparet, quod Synesius episcopus redditus est, cum tamen decreta platonica religioni novae praeferret neque hoc dissimularet (Ritter l. l. p. 188).

eum recta via ducit et quasi paedagogus[1]) eius est, docet quemadmodum sit vivendum. Est vero vivendum secundum ipsam rationem vel naturam[2]) vel deum. Hae enim notiones

[1]) Stoici solent *λόγον*, quem etiam *δαίμονα* fingunt, inducere quasi magistrum et custodem hominis, v. Sen. ep. 110, 1: „sepone in praesentia, quae quibusdam placent, unicuique nostrum paedagogum dari deum, non quidem ordinarium" etc. ep. 31, 11; 41, 1—5: „prope est a te deus, tecum est, intus est . . . sacer intra nos spiritus sedet, malorum bonorumque observator, et custos . . ." Simillime loquitur Epictetus I, 14, 12 „*ἐπίτροπον ἑκάστῳ παρέστησε τὸν ἑκάστου δαίμονα καὶ παρέδωκε φυλάσσειν* . . . *ὁ θεὸς ἔνδον ἐστίν*" etc. cf. fr. 98. M. Aurel. V, 27: *ὁ δαίμων, ὃν ἑκάστῳ προστάτην καὶ ἡγεμόνα ὁ Ζεὺς ἔδωκεν, οὗτος δέ ἐστιν ὁ ἑκάστου νοῦς καὶ λόγος* cf. II, 13 III, 4. 6. Maximus Tyrius diss. VII, 2. 3. 8 *τὸ δ' ἐν φιλοσοφίᾳ κεφάλαιον δεῖται διδασκάλου* . . . . *διαπαιδαγωγοῦντος*, qui est *λόγος* . . . . diss. XIV, imprimis c. 7. XVII, 7. 10. Stoicos, ut saepe facit, sequitur Hierocles dicens: *ὁ λόγος παιδαγωγῶν ἡμᾶς* etc. (ed. Mullach Berol. 1853 p. 23 Needham p. 11). De usu verbi *παιδαγωγεῖν* cf. eundem p. 55, 18 M. 58 N; 92, 16 M. 116 N et Musonium apud Stob. flor. Mein. I p. 156, 10 II p. 10, 14. — Haec vero ratio propria Stoicorum facile Clementi ansam dedit immiscendae christianorum de *λόγῳ* doctrinam, ita ut Christus sit verus *λόγος*, deus, paedagogus.

[2]) Semper provocatur ad naturam quippe qua duce errari non possit: lib. II § 1 p. 162 Potter. (adhibeo Dindorfii ed. Oxonii 1869) Hominis est discere *θεωρίαν τῶν κατὰ τὸν ἄνθρωπον συμβαινόντων κατὰ φύσιν* 5 p. 166 P. *μηδὲ ὠφελεῖσθαι πέφυκε* 13 p. 172 P. *τῆς κατὰ φύσιν ἐνεργείας* 46 p. 196 P. *ὁπόσα φυσικὰ τοῖς ἀνθρώποις ἐστίν, ταῦτα οὐκ ἐξαιρεῖν ἐξ αὐτῶν δεῖ* (cf. Cic. de off. I, 110) 116 p. 240 P. *προθεμένους δὲ* . . . . *τὸν σκοπὸν τὸν ὀρθὸν τὸ κατὰ φύσιν ἐκλέγειν χρή*. Has sententias plane stoicas esse — ac possunt multa similia afferri — non est quod moneam. Ut haec naturae confirmetur atque comprobetur auctoritas, subtiles physicorum adhibentur rationes, velut II, 84—87 p. 221 P. 90—94 p. 224 P., neque maius est peccatum quam contra naturae legem agere v. III, 21—23 p. 264—266 P. *παρὰ τὸν τῆς φύσεως νόμον* (Cic. de off. I, 102 „lege naturae", et alibi), 37 p. 276 P.

Saepe eadem atque natura vice fungitur ratio vel deus, quod optime comprobatur his locis: II, 87 p. 223 P. *ἑπομένους τῇ φύσει*, 110 p. 236 P. *ὁ ἑπόμενος τῷ λόγῳ*, 36 p. 189 P. *ἕπου τῷ θεῷ*. Stoicas has esse formulas notum est atque etiam ipse Seneca monet modo ut naturam, modo ut rationem, modo ut deum sequamur. Conferendi etiam sunt hi Clementis loci: II, 29 p. 184 P. *ἀρέσκει τῷ λόγῳ τῷ ὀρθῷ* 89, p. 223 P. de deo II, 5. 17. 18. p. 166 P. Qui spernit quod deus vel ratio iubet, passim *ἄθεος* vel *ἄλογος* nominatur.

apud Clementem nomine diversae vim eandem obtinent. Consentaneum naturae est, quod necessitas desiderat, contra naturam, quod voluptas flagitat.[1]) Hoc igitur prorsus reiciendum, illud sumendum est. Haec igitur sunt principia, quae mira constantia per alterum et tertium librum exhibentur — nam de primo libro seorsum agam — et quae nullo non capite redeunt. Ad horum normam atque regulam referuntur et diriguntur omnia cotidiana negotia, omnes condiciones communis vitae. Haec autem principia Stoicorum esse in

---

[1]) II, 10 p. 169 P.: *παραιτητέον τὴν λιχνείαν ὀλίγων τινῶν καὶ ἀναγκαίων μεταλαμβάνοντας* 14, p. 173 P. 35 p. 188 P.: aspernari debemus *κτῆμα τὴν χρείαν ὑπερβεβηκός* et *σκεῦος ἀχρεῖον, ὃ μὴ μετὰ τῆς ἀναγκαίας χρήσεως καὶ μέτριόν ἐστιν*, 37 p. 189 P.: *σκευῶν μέτρον ἡ χρεία* 38 p. 190 P.: *ἀμείνω δὲ τὰ χρήσιμα* 58 p. 203 P.: etiam in voce observandum est *μέτρον* . . . . *τὸ φθέγμα τὸ σφῶν τῇ συμμετρίᾳ παραμετρούντων* 61 p. 205 P.: *στεφάνων δ'ἡμῖν καὶ μύρων χρῆσις οὐκ ἀναγκαία* 68 p. 209 P.: *φέρε κἀνταῦθα διαστειλώμεθα τὸ χρειῶδες αἱρούμενοι*, 70; *εἰς τὰς ἀναγκαίας ὠφελείας τὰ ἄνθη γεγονέναι* 76 p. 216 P. 78 p. 217 P. 80 p. 218 P. 90 p. 224 P. 94 p. 226 P.: non licet *συνουσίᾳ ὡς ἀναγκαίῳ χρῆσθαι ἑκάστοτε*, 104 p. 232 P. 107 p. 234 P. 108 p. 234 P. 110 p. 236 P.: *τῆς ἐσθῆτος τὸ χρειῶδες προκριτέον*, 119 p. 242 P. 120: *δέδωκεν ὁ θεὸς οἶδ' ὅτι τῆς χρήσεως ἡμῖν τὴν ἐξουσίαν, ἀλλὰ μέχρι τοῦ ἀναγκαίου*, 121 p. 243 P. III, 3 p. 251 P.: reicitur ornatus supervacaneus utpote *ἀχρειότητος ἔχων ἔμφασιν* 47 p. 282 P.: *ἡμῖν δὲ ἀπόχρη ἡ συμμετρία*. Atqui haec ratio Cynicorum et Stoicorum est. Seneca quidem dial. IX, 9, 2 „Adsuescamus . . . . usus (*χρείαν*) rerum, non ornamenta metiri . . . . libido qua necesse est fluat . . . desideriis naturalibus parvo parata remedia adhibere" etc. ep. 5, 5 Cic. de off. I, 140: „eadem mediocritas ad omnem usum cultumque vitae referenda est" (cf. ibid. I, 106 II, 56). Dio Chrys. I, p. 56 Dind. 131 R. *σύμπαντα ταῦτα οὐδεμιᾶς ἕνεκα χρείας, ἀλλ' ἡδονῆς ηὑρημένα φαίνεται* etc. 160 D. 298 R.; 101 D. 207 R. vilia et quae prompta sunt docet rebus pretiosis praeferenda esse, quod saepe inculcatur apud Clem. (II, 121 p. 243 P. 15 p. 174 P.)

Similiter stoica doctrina eis agnoscitur locis, quibus libido et voluptas impugnatur: III, 46 p. 281 P. *ἄρδην τὴν ἀναίσχυντον ἡδονὴν ἐκκοπτέον* II, 68 p. 209 P.: *οὐδεμίαν χώραν ἀπονέμομεν ἡδονῇ πρὸς οὐδεμίαν συμπεπλεγμένῃ λυσιτελῆ τῷ βίῳ χρείαν* II, 1 p. 163 P. fin. 33, 69, 77, 86, 92 p. 225 P.: *ψιλὴ γὰρ ἡδονὴ . . . παράνομός ἐστι καὶ ἄδικος καὶ ἄλογος* III, 22 p. 265 P. *ἀγοράζουσιν ἡδονὰς* 28 *σκεῦος ἡδονῆς* 37 p. 276 P. Item *ὕβρις, τρυφὴ, ἡδυπάθεια, πολυτέλεια* saepe ab eo vexantur et acerrime castigantur (cf. Galen *π. ψυχ. παθῶν* c. IX, 45. 46).

propatulo est, id quod, nisi ex Stoico Clementem hausisse statuamus, nullo pacto explicari protest. Obiciat mihi aliquis: Quid? Ipse Clemens nonne stoica philosophia imbutus erat? Cur haec non ex ipsius ingenio nata et prolata esse possunt? Didicisse Clementem stoicam philosophiam non nego; illud nego atque id nisus ipsius scriptis eum usque eo imbibisse intimam hanc philosophiam et ita ei se addixisse, ut tanta constantia ab uno stoicorum principio ad minutissimas res descenderet. Id nisi a perfecto Stoico praestari non poterat, nedum ab eo scriptore, qui nihil minus quam constantiam et perpetuitatem certae rationis sequi solet.

Accedit quod plane contraria sunt haec stoicae philosophiae decreta et doctrina christiana, quae est et ipsius Clementis, quatenus ex suo ingenio, non ex aliorum libris haurit. Hic opponitur prava hominis natura virtuti vel saluti, quae paratur ipsa natura oppressa et restincta. Secundum stoicam vero rationem suam quisque secutus naturam haud vitiosam (Cic. de off. I, 120. 110) pervenit ad virtutem. Ab altera parte habes dualismum quem vocant, ab altera monismum.[1]) Jam Clemens utramque rationem miro modo miscuit. Est quasi biceps Ianus, qui incautos duplici facie fallere solet.. Sed qua tandem re commotus est, ut tam contraria et diversis frontibus sibi obstantia conciliare animum induceret? Stoicus, inquam, auctor ei idoneus visus est, quem exscriberet. Ab hoc totam materiam depromsit, huic sacrorum librorum memoriam adiunxit formulasque christianas aspersit.

Confirmatur vero inde haec sententia, quod facile est, ipsius Clementis additamentis resectis integrum Stoicum restituere. Multis locis nihil desideratur, si ea quae ex doctrina christiana sumpta sunt, removeamus; quin etiam aliis locis multo melius procedit universa disputatio atque argumentatio seclusis interpolationibus Clementis. Quid? quod nonnulli loci sic demum intelleguntur?[2])

---

[1]) Hoc iam sensit Merk in egregio libro, cui titulus est „Cl. Al. in seiner Abhängigkeit von der griechischen Philosophie“ Leipzig 1879.

[2]) v. Excursum.

Adhuc sola principia stoica, quibus quasi continetur argumentum alterius et tertii libri adhibui, ut probarem stoicum librum a Clemente compilatum esse.

Sunt vero etiam alia vestigia non pauca, quibus Stoicum deprehendimus. Velut plurimum operae consumitur in singulis vocibus definiendis et vi earum subtilissime cum explicanda tum distinguenda a synonymis. Quod argutiarum genus Stoicorum proprium est. Atque haud paucas definitiones, quae leguntur apud Clementem, probari potest prorsus isdem vel similibus verbis in scholis Stoicorum traditas esse. Sollemnis quidem apud illos est sapientiae definitio, quae II, 25 p. 181 P. invenitur „θείων καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων ἐπιστήμη". II, 12 p. 171 P. distinguuntur inter se et definiuntur ὀψοφαγία, λαιμαργία, γαστριμαργία cf. Ps. Andronicum, qui fere pendet a Stoicis, p. 19 ed. Kreuttner[1]). II, 26 p. 182 P. describuntur μέθη, παροινία, κραιπάλη, 46 p. 196 P. varia risus genera, 52 p. 199 P. αἰσχρολογία. Cum eis, quae leguntur de λαγνείᾳ § 93 p. 225 P. conferendus Ps. Andronicus l. l. p. 19, 10. Tum § 128 p. 247 P. circumscribuntur λιτότης (cf. III, 25 p. 268 P.), ἱκανότης, αὐτάρκεια. Haec est „ἕξις ἀρκουμένη οἷς δεῖ καὶ δι' αὐτῆς ποριστικὴ τῶν πρὸς τὸν μακάριον συντελούντων βίον" (cf. 7 p. 167 P. 16 p. 175 P. 39 p. 191 P.). Paene isdem verbis utitur Ps. Andronicus „ἕξις ἀρκουμένη οἷς δεῖ καὶ δι' αὐτῆς ποριστικὴ τῶν πρὸς τὸ ζῆν καθηκόντων" (Schuchardt p. 24, 10). Ibidem εὐτέλεια esse dicitur ἕξις ἀνυπέραρτος ἐν δαπάναις καὶ παρασκευαῖς (p. 24, 4). Huius loci ope sic emendo Clementem III, 41 p. 278 P.: ἡ εὐτέλεια ἕξις οὖσα ἀνελλιπὴς ἐν δαπάναις ταῖς εἰς ἃ χρὴ καὶ ἐφ' ὅσον χρὴ τελεῖσθαι προςηκούσαις (vulgo ἐξισοῦσα et ἀνελλιπέσι δ.). Denique εὐταξία, virtus a Stoicis maxime celebrata (cf. Cic. de off. I, 142) atque etiam a Clemente per totum librum commendata summisque elata laudibus, finitur III, 85 p. 303 P.; qui locus comparandus est cum Ps. Andr. p. 24, 8 Sch. et Stobaeo ecl. eth. p. 106 H., 61, 7—9 Wachsmuth. Alias definitiones in paedagogo obvias iam

[1]) Andronici qui fertur libelli π. παθῶν pars prior de affectibus ed. Kreuttner Heidelbergae 1884, pars altera de virtutibus et vitiis ed. Schuchardt, Darmstadt 1883.

Schuchardt p. 83 contulit. Patet haec omnia ex stoico fonte fluxisse: Nullo autem modo statui potest a Clemente compendium quoddam definitionum adhibitum esse. Nam primum multo amplius et copiosius notiones virtutum vel vitiorum exponuntur, quam solet fieri in ieiunis illis atque sterilibus compendiis. Tum definitiones illae artius ubique cohaerent cum universa disputationis serie, quam ut ex diverso fonte repeti possint. Unde efficitur universam potius disputationis seriem ex libro stoico esse translatam.

Cum hac opera in vocum notionibus explicandis posita cohaeret studium indagandi origines verborum, quo in genere eosdem stoicos admodum sibi placuisse notum est. Ut II, 2 p. 163 P. „ἀθλητής“ vocabulum derivatur a voce „ἄθλιος“ [1]), II, 7 p. 168 P. ἄσωτος explicatur ἄσωστος cf. 26 p. 182 P. 58 p. 203 P. 71 p. 212 P. 128 p. 247 P. Non minus stoicam disciplinam redolet consuetudo illa fabulas allegorica ratione interpretandi et ad morum doctrinam transferendi (II, 31 p. 185 P.; 34 p. 187 P.; III, 11 p. 258 P.), porro distinctio terminorum τέλος et σκοπός II, 83 p. 220 P., Stoicis tributa apud Stob. ecl. eth. p. 60 H. 47 W., item notio πληκτικῆς φαντασίας quae exstat II, 118 p. 241 P. Quae II, 80—82 p. 219 P. de somniis docentur, comparanda sunt cum Cicerone de div. I, 60 - 64; quae III 55 p. 286 P. de σημείοις proferuntur, concinunt cum Galeno hist. phil. 9 (Doxogr. ed. Diels p. 605) et Sexto Emp. P. H. II, 100 sq. Ne illud quidem a stoico auctore abhorret, quod in capite, non in corde mentis domicilium ponitur II, 34 p. 187 P. [2]). Denique hoc mihi velim explicet aliquis, quid sibi velit in ecclesiastico scriptore certa reipublicae descriptio, ex qua eicitur pretiosa supellex (II, 36 p. 189 P.) atque ornatus supervacuus (II, 106 p. 233 P.), pelluntur myropolae (II, 65 p. 208 P.), parasiti, moechi (II, 93 p.

---

[1]) Acriter et hoc loco et II, 7 p. 167 P. impugnat athletas. Quod Xenophanis et Platonis exemplum secuti Stoici posteriores solent facere: Sen. epist. 80, 2 88, 18. 19. Dio Chrys. tom. I, p. 415 Dind. Galenus in altera Protreptici parte inde a. c. X hac in re versatur. Hos impetus defendit Philostratus in libro qui inscribitur „περὶ γυμναστικῆς“.

[2]) v. Stein, die Psychologie der Stoa, Berlin 1886 p. 134.

226 P. III, 19 p. 263 P.), mimi (II, 45 p. 195 P. v. etiam II, 40 p. 192 P. 66 p. 209 P.). Stoicum auctorem omnibus his locis tenemus. Haec enim secta perfectae reipublicae formam et effigiem effingere solebat nec pauci Stoici proprios de republica scripserunt libros.

Omnibus his argumentis, quibus infra alia non minus gravia addam, manifestum fit ex stoico fonte maiorem alterius ac tertii libri partem fluxisse. Ab eodem vero auctore Clementem ubique pendere inde efficitur, quod eadem, de quibus exposui p. 3 sq., principia etiam atque etiam per utrumque librum summa constantia repetuntur. Accedit, quod universa materiae secundum varia vitae negotia et condiciones dispositio, quam ipse Clemens non excogitavit, unius auctoris certum prodit consilium.

Jam seorsum agam de primo libro. In quo, si ea excipias, quae ab ipso Clemente profecta esse patet — et erat sane in hoc libro maior eius industria quam in altero ac tertio — cetera stoica sunt: ipso primo capite in dividenda morali philosophiae parte consentit cum Posidonio qui teste Seneca (ep. 95, 65) „non tantum praeceptionem, (διδασκαλικὸς λόγος apud Clem.), sed etiam suasionem (ὑποθετικός) et consolationem (παραμυθητικός) et exhortationem (προτρεπτικός) necessariam iudicat“ cf. Philonem Larissaeum apud Stob. ecl. eth. p. 38 H. 39 W., Zelleri H. Ph. III 1, 206 sq.[1]) Sollemnem

[1]) Omnino Stoici potissimum in hoc litterarum genere versati sunt. De hypotheticis locutus est Bernays Ber. d. Akad. zu Berlin 1876 p. 607. De protrepticis si quis accuratius agat, operae pretium faciat. Hirzelius enim in antiquioribus temporibus substitit (Hermes X, 61 sqq.). Tales libros scripserunt Cleanthes, Aristo, Chrysippus, Persaeus, Posidonius. Hunc potissimum quin Cicero in Hortensio secutus fuerit, non dubito. Multa enim in eius fragmentis stoicae doctrinae insunt vestigia: fr. 1 et 28 ed. Turic. innuuntur quaestiones multum ab illa secta tractatae, fr. 11. 12 secundum Stoicorum rationem mihi loqui videtur de ratione, quae inter singulas scientias et philosophiam intercedat, fr. 47 stoicas disserendi argutias defendit, fr. 63 loquitur de bona hominis natura paullatim mala consuetudine depravata, fr. 70—76 contra voluptatem disputat. Cum fr. 34 cf. somn. Scip. 13, cum fr. 45 de nat. deor. II 54, cum fr. 93 Tusc. I, 19—21. Noli igitur credere Hérmanni et Krischii (Göttinger Studien II, 191) coniecturae Philonem Ciceronis auctorem esse statuentium.

Stoicorum formulam agnoscimus I, 8 p. 102 P. ὑπαγορεύσει μὲν τῶν πρακτέων, ἀπαγορεύσει δὲ τῶν ἐναντίων (cf. Stob. ecl. eth. p. 192 H. 96 W., ubi Wachsmuthius alia attulit testimonia, Cic. de leg. I, 18), eandem usurpat I, 65 p. 137 P. I, 9 p. 102 P. Alia eiusdem scholae formula satis nota invenitur I, 64 p. 136 P. iustistia τοῦ κατ' ἀξίαν ἑκάστῳ [vulgo ἑκάστου] ἐστὶν ἀπονεμητική cf. Stob. ecl. eth. 102 H. 59 W. 104 H. 60 W. δικαιοσύνην ἐπιστήμην ἀπονεμητικὴν τῆς ἀξίας ἑκάστῳ, unde Clementi restitui illud ἑκάστῳ, Cic. de leg. I, 19, Hierocles in comm. ad carm. aur. p. 54 M. 47 N., 68 M. 79 N., 83 M. 85 N. Quid? quod in Clemente I, 39—52 p. 121 Psq. Stoicorum de hominis procreatione doctrina accuratius exponitur quam in frustulis paucis apud doxographos servatis[1])? Etiam plane eidem, quod in altero ac tertio libro repperimus, studio vocabulorum vim definiendi, originem indagandi indulgetur I, 65. 66 p. 137 P., 75—87 p. 143 P. sq. I, 55 p. 130 P. clarissimorum regum velut Philippi atque Alexandri et potentissimorum virorum vesania castigatur Stoicorum vel Cynicorum more modoque[1]). I, c. 13 p. 159 P. sq. cum ipse Clemens significet se a Stoicis pendere, tum Potterus hoc ita probavit, ut nulla possit esse dubitatio. Sed haec hactenus. Stoicum enim fontem etiam in primo libro a Clemente compilatum esse iam perspicuum esse videtur. An idem auctor sit, quem in altero et tertio libro adhibuit, fateor dubitari posse. Sed interim liceat mihi hoc pro certo sumere, quod propter doctrinae similitudinem veri

---

Aristotelis quidem quos affert locos putaverim Ciceronem ex ipso Posidonio transtulisse.

Protrepticos libros Cicero etiam secutus est in laudibus illis philosophiae, quas passim libris suis inseruit. Indidem fortasse Stobaeus hausit in deperdito eclogarum ethicarum prooemio (vol. I, p. 6 W.). Quanta huius generis librorum posteriore aetate copia fuerit, ex M. Antonini (I, 7) fastidio eorum licet concludere. Ipse Augustus Hortationes ad philosophiam conscripsit (Diels Dox. graec. p. 83), Seneca Exhortationes. Ex scriptoribus nobis servatis in hoc campo Galenus, Iamblichus, Themistius versati sunt. Clemens christianis viam praeivit, quorum haud pauci *προτρεπτικοὺς πρὸς μαρτύριον* scripserunt.

[1]) I, 39 p. 121. 122 P. cf. Aetium p. 426 Diels, I, 48 p. 126 P. cf. ibid 417, 3—9 et proll. 188, 49 p. 127 P. cf. ibid. 425, 18.

simile videtur et quod infra in quibusdam capitibus probare studebo.

Jam vero Stoici huius aetas accuratius circumscribenda et definienda est. Quod fieri non potest, nisi intimam eius doctrinam inspiciamus. Nam adhuc singula modo stoicae doctrinae indicia attuli. Hoc patet Clementis auctorem non severae priscae scholae disciplinae addictum esse, sed posteriorum potius mitiorem rationem amplexari, incohatam illam a Panaetio et Posidonio Romaeque potissimum excultam. Omnem igitur philosophiae vim in recte vivendo ponit. Logica neglegit, nę naturalem quidem philosophiae partem adhibet nisi ita, ut inde aliquid utilitatis conferatur ad vitam recte agendam i. e. ad naturae normam dirigendam. Quod dilucide apparet in eis quae de deo docet; quem physica Stoicorum ratione posthabita non tam vim corpoream mundo insitam quam personam inducit sua providentia mundum regentem, hominum saluti prospicientem (cf. de Sen. Zeller H. Ph. III 1 p. 703 Brolén de philosophia Sen. Upsala 1880 p. 63 sq., de Epicteto Zeller l. c. p. 742). Ipse deus hominem procreavit[1]), paterno eum amore amplectitur, optimus eius amicus est. Quomodo igitur homini noceat vel irascatur, praesertim cum deus optimus sit, optimi proprium sit prodesse?[2]) Nonne totum mundum egregie instituit et omnia ad hominis utilitatem rettulit?[3]) Contra hominis est dei voluntati assentiri, ipsum deum imitari atque intueri. Supra humana et terrena naturae suae memor se extollere et ad divina eniti debet[4]). Vides stoicam doctrinam

---

[1]) I, 7 p. 101 P. 63 p. 135 P. II, 5 p. 166 P.

[2]) I, 7. 8 p. 102 P. 62. 63 p. 135. 136 P. 50 p. 127 P. Eaedem sententiae inveniuntur apud Epict. III, 24, 11 *πάντα . . . φίλων μεστά, πρῶτον μὲν θεῶν* etc. III, 22, 95 II, 17, 29. 33 II, 19, 27 IV, 3, 9 unde explicatur Epicteti epitaphium quod fertur apud Gell. II, 18 *καὶ φίλος ἀθανάτοις* III, 24, 113; non odit deus cf. III, 26, 28; IV, 1, 61; prodest semper cf. II, 8, 1 II, 22, 3; de paterno eius amore I, 9, 7 III, 24, 15 sq. et saepissime, Sen. dial. I.

[3]) I, 6 p. 101 P. sq. II, 119–121 p. 242 P., Zeller p. 177 sq.

[4]) de imitatione dei I, 4 p. 99 P. 20 p. 110 P. III, 1 p. 250 P. *ἐξομοιωθήσεται τῷ θεῷ* etc. I, 100 p. 158 P. *ἄλλο τί φαμεν ἢ θεάσασθαι τὸ θεῖον δεῖν*; II, 9 p. 169 P. I, 9 p. 102 P. cf. Epict. II, 14, 12. 13

platonico colore tinctam. Neque hoc offendit in eo auctore, qui utique inter eclecticos Stoicos numerandus est, qui sibi vindicabant libertatem etiam aliunde quicquid probabant sumendi. Platonem igitur cum Posidonio non solum in tripertita animi divisione sequitur (II, 34 p. 187 P., III, 1 p. 250 251 P.), sed studiosissime libros eius, imprimis Rempublicam et Leges, citat vel in suum usum convertit. Alibi Aristotelis auctoritate nititur, velut cum distinguit virtutem in agendo et virtutem in contemplando positam I, 9 p. 103 P. (cf. Sen. de otio, Musonium apud Stob. flor. II, p. 13 Mein., Max. Tyr. diss. XXI et XXII) et cum dicit optimum quidque in medio positum esse II, 16 p. 175 P., ut alia omittam. Nec pauca debet Xenophontis commentariis quos antiquitus praecipuo studio Stoici amplectebantur.

Etiam illa haud levi nota Stoicum agnosco, quod poetarum versus vel ipsos afferens vel verba eorum in suum usum convertens ubertatem quandam ornatumque orationi adiungit[1]) et quod exemplis ex fabulis et ex rerum memoria petitis praecepta solet illustrare. Posteriori aetati eum ascribendum esse ut ex eclectica ratione, ita ex eo sequitur quod universam philosophiae vim in moribus hominum conformandis ponit.

I, 12, 21 IV, 1, 104 fecit hominem *θεασόμενον τὴν διοίκησιν αὐτοῦ* ibid. 91—98 Zeller p. 753. Clem. II, 1 p. 162 P. invenimus corporis illum contemptum, quem Stoici posteriores viam munientes Neo-Platonicis prae se ferre solent (cf. Epict. I, 4, 18, qui locus persimilis est, III, 22, 41 IV, 1, 78. 100 IV, 7, 32). Ut ab Epict. solet fieri, corpus lutum esse dicitur — quamquam Stoicum non voce *χοῦς*, quam ipse Clem. ex S. S. sumpsit, sed voc. *πηλὸς* sollemni apud Epict. usum esse putaverim — et vinculis comparatur v. Zeller p. 710. — Data occasione moneo eas res, quas nihili aestimat, Epictetum fere diminutivis significare, qualia sunt: *σωμάτιον* (Sen. corpusculum) *ἀργυρωμάτιον ἀξιωμάτιον κτησείδιον φθσημάτιον χρυσωμάτιον*.

1) Frustra in ceteris Clementis libris hunc versuum ornatum quaeres. Viri igitur docti, imprimis theologi, cum certatim Clementis doctrinam, quippe qui plurimos legisset et memoria tenuisset poetas, collaudant solius Paedagogi locorum exemplo usi, prave eam laudem Christiano tribuunt, quae auctoris eius propria est. — Exemplis multum tribuitur I, 9 p. 102 P. III c. 8 p. 278 P. sq. cf. Sen. ep. 6, 5 „longum iter est per praecepta, breve et efficax per exempla"; 83, 13; 11, 8—10.

Comparat philosophum animos curantem cum medico, philosophiam cum medicina, vitia cum volneribus; quam collationem quanto studio Stoici excoluerint, testatur Cicero Tusc. I, 27[1]. Philosophus igitur quasi vitae artifex est, philosophiam sollemni apud posteriores Stoicos definitione usus vitae artem et scientiam esse dicit[2]). Et quid aliud Stoicus Clementis auctor eo libro, cuius imaginem et formam ex Paed. nobis informare et effingere possumus, sibi proposuerat, quam vitae artem quam accuratissime ita describere, ut — qua in re philosophi munus versari Persius ait — daret „tenuia rerum officia“, ut praecepta poneret, quae ad omnia cottidiana negotia vulgarisque vitae condiciones pertinerent. Stoici autem praesertim posteriore aetate hunc campum in quo versarentur sibi elegerunt, hi praeceptis satis pusillis docere solebant, quomodo vel in minutis et levibus rebus virtus se exhiberet et ostenderet. Neque difficile qui legerit primi p. Chr. n. saeculi Stoicos, mirum eorum cum Clemente vel potius eius auctore consensum agnoscet. Quantum quidem illi huic totius vitae moderationi momenti tribuerint, optime Epicteti multis locis probatur. Qui quidem ei qui iudicare velit, sitne revera philosophus, hoc imperat IV, 8, 20: βλέπε πῶς ἐσθίω, πῶς πίνω, πῶς καθεύδω . . ἐκεῖθέν με κρῖνον εἰ δύνασαι. Idem III, 10: ἑκάστου, inquit, δόγματος, ὅταν ἡ χρεία

---

1) Clem. I, 3 p. 98 P. 6 p. 100 P. et per totum Paed. Simillima praebent Cic. Tusc. III praef. Sen. dial. I, 3, 2 III, 6, 1—3. 2, 1 Epict. II, 18, 9; 13, 12; 15, 3 III, 16, 12 IV, 18, 27—29 Bernays „Lucian und die Kyniker“ p. 92 Max Tyr. diss. 41

2) Clem. II, 25 p. 181 P. *τέχνη γίνεται περὶ τὸν βίον* et antea. Cic. Tusc. II, 12 de fin. III, 4 „ars est enim phil. vitae“ 24 IV, 10. Senecae locos collegit Brolén l. l. p. 31, qui non debebat omittere fr. IX, 17 Haase: „phil. nihil aliud est quam recta vivendi ratio vel honeste vivendi scientia vel ars rectae vitae agendae. Non errabimus, si dixerimus philosophiam esse legem bene honesteque vivendi et qui dixerit illam regulam vitae, suum illi nomen reddidit“. Pers. sat. V, 40. 105. Musonius apud Stob. ecl. eth. p. 237 W. 245 W. *ἐπιστήμη δὲ περὶ βίον οὐχ ἑτέρα τις ἢ φιλ. ἐστὶ* etc. Aet. in Doxogr. graec. ed. Diels p. 273 Epict. I, 15, 2 *τῆς περὶ βίον τέχνης ὕλη ὁ βίος αὐτοῦ ἑκάστου* 20, 13 IV, 1, 63. 118 Max. Tyr. IV, 1 XXI, 3—7 XXXIII Dio Chrys. or. LXX.

παρῇ, πρόχειρον αὐτὸ ἔχειν δεῖ · ἐπ' ἀρίστῳ τὰ περὶ ἀρίστου · ἐν βαλανείῳ τὰ τοῦ βαλανείου. ἐν τῇ κοίτῃ τὰ περὶ τῆς κοίτης κτλ. 8 ὁ θεός σοι λέγει · δός μοι ἀπόδειξιν, εἰ νομίμως ἤθλησας, εἰ ἔφαγες ὅσα δεῖ, εἰ ἐγυμνάσθης, εἰ τοῦ ἀλείπτου ἤκουσας .... νῦν τοῦ πυρέττειν καιρός ἐστι. τοῦτο καλῶς γινέσθω · τοῦ διψᾶν, δίψα καλῶς · τοῦ πεινᾶν, πείνα καλῶς cf. IV, 9, 8. 12, 7; ench. 29, 6. 41 I, 4, 20. 13, 1 sq. II, 8, 12 III, 15, 10. Ex his locis concludo de omnibus vitae muneribus atque condicionibus solita esse certa tradi praecepta, de esu, potu, vestitu, ornatu, de matrimonio, somno etc. Neque miraberis quanta diligentia Stoici hunc locum tractaverint, si cogitaveris, quo munere fere id aetatis philosophi functi sint.[1]) Erant enim virorum principum consiliarii animorumque moderatores, erant adolescentium custodes, rectores morumque formatores, profitebantur totius populi magisterium, cum libertate promiscua obvios monerent. In hanc igitur aetatem optime quadrat ille liber, quem Clemens compilavit, ad moderationem atque gubernationem volgaris vitae spectans. Sed non solum ipsum argumentum Stoicum auctorem prodit, verum etiam singula persequitur eadem ratione qua primi p. Chr. n. saeculi Stoici. Quod nolo hoc loco fusius exponere, sed ne longus sim, leviora omittens, eos modo Epicteti locos, qui verbo tenus consentiunt, cum Clemente comparo:

Clem. I, 88 p. 150 P. ὡς γὰρ τὸ ἔσοπτρον τῷ αἰσχρῷ οὐ κακόν, ὅτι δεικνύει αὐτὸν οἷός ἐστιν, καὶ ὡς ὁ ἰατρὸς τῷ νοσοῦντι οὐ κακὸς ὁ τὸν πυρετὸν ἀναγγέλλων αὐτῷ (sic scribo pro αὐτοῦ) — οὐ γὰρ αἴτιος τοῦ πυρετοῦ ὁ ἰατρός, ἀλλ' ἔλεγχός

Epict. II, 14, 20 πῶς δύνασαι ... ὑποσχεῖν τὸν ἔλεγχον ...; οὐδαμῶς, ἀλλ' εὐθὺς ἀπαλλάσσῃ χαλεπῶς ἔχων. καίτοι τί σοι ἐγὼ κακὸν πεποίηκα; εἰ μὴ καὶ τὸ ἔσοπτρον τῷ αἰσχρῷ, ὅτι δεικνύει αὐτὸν αὐτῷ οἷός ἐστιν · εἰ μὴ καὶ ὁ ἰατρὸς τὸν

[1]) Ex Epict. verbis (IV, 4, 8): *οὐκ ἀρκῇ τῷ καθ' ἃ ἀνέγνωκας ἐσθίειν* efficitur non paucos libros tum in hoc argumento versatos esse. Pers V, 18: „plebeiaque prandia noris."

De munere philosophorum v. Diels Doxogr. p. 82, Friedländer Römische Sittengeschichte III, 589 sq., Martha les moralistes sous l'empire romain, Paris 1872.

ἐστι τοῦ πυρετοῦ, οὕτως οὐδὲ ὁ ἐλέγχων δύςνους τῷ κάμνοντι τὴν ψυχήν· οὐ γὰρ ἐντίθησι τὰ πλημμελήματα, τὰ δὲ προςόντα ἐπιδείκνυσιν ἁμαρτήματα . . .

νοσοῦντα δοκεῖ ὑβρίζειν, ὅταν εἴπῃ αὐτῷ· ἄνθρωπε . . πυρέττεις . . . . Sin quem animi gravissimorum morborum convincas, εὐθὺς ἐξελθὼν λέγει· ὕβρισέ με.

Clem. I, 100 p. 158 P. τῷ μὲν οὖν ἰατρῷ οὐδὲν πρὸς ὑγίειαν συμβουλεύοντι ἄχθονται οἱ κάμνοντες, τῷ δὲ παιδαγωγῷ τῷ θείῳ πῶς οὐκ ἂν ὁμολογήσαιμεν τὴν μεγίστην χάριν μὴ σιωπῶντι.

Epict. fr. 17 τῷ μὲν οὖν ἰατρῷ μηδὲν συμβουλεύοντι ἄχθονται . . . . πρὸς δὲ τὸν φιλόσοφον διὰ τί οὐκ ἄν τις οὕτω διατεθείη, ὥστε οἰηθῆναι ἀπεγνῶσθαι ὑπ' αὐτοῦ σωφρονήσειν, εἰ μηδὲν λέγοι τι πρὸς αὐτὸν τῶν χρησίμων.

III, 39 p. 277 P. μέτρον δὲ καθάπερ ὁ ποὺς τοῦ ὑποδήματος, οὕτως καὶ τῆς κτήσεως ἑκάστου τὸ σῶμα.

ench. 39 μέτρον κτήσεως τὸ σῶμα ἑκάστῳ ὡς ὁ ποὺς ὑποδήματος.

His liceat mihi addere locum ex Strom. III, 10 p. 514 P. sumptum, qui ad eundem Stoicum auctorem mihi videtur referendus esse:

δοκεῖ δέ μοι καὶ τοῦ Πλάτωνος παρακηκοέναι ἐν τῇ Πολιτείᾳ φαμένου κοινὰς εἶναι τὰς γυναῖκας πάντων, κοινὰς μὲν τὰς πρὸ τοῦ γάμου τῶν αἰτεῖσθαι μελλόντων, καθάπερ καὶ τὸ θέατρον κοινὸν τῶν θεωμένων φάσκοντος, τοῦ προκαταλαβόντος δὲ ἑκάστην ἑκάστου εἶναι καὶ οὐκέτι κοινὴν τὴν γεγαμημένην.

Epict. II, 4, 8 τί οὖν; οὐκ εἰσὶν αἱ γυναῖκες κοιναὶ φύσει; κἀγὼ λέγω. Comparatur cibi in convivio distributio 9 ἄγε, τὸ δὲ θέατρον οὐκ ἔστι κοινὸν τῶν πολιτῶν; ὅταν οὖν καθίσωσιν, ἐλθών, ἄν σοι φανῇ, ἔκβαλέ τινα αὐτῶν· οὕτω καὶ αἱ γυναῖκες φύσει κοιναί. ὅταν δ' ὁ νομοθέτης ὡς ἑστιάτωρ διέλῃ αὐτάς, οὐ θέλεις καὶ αὐτὸς ἴδιον μέρος ζητεῖν, ἀλλὰ τὸ ἀλλότριον ὑφαρπάζεις . . . ;

Nemo non concedet admodum esse animadvertendum hunc consensum. Neque vero qui cautiore iudicio utitur, pro

certo affirmare audebit Clementem sua ex Epicteto transtulisse. Ideo integros Clementis locos exhibui, ut appareat intricatam esse quaestionem et cavendum esse ne secemus potius nodum quam solvamus. Multum differt apud Clem. I, 88 sententiarum series et continuatio ab Epicteto; sed mihi quidem elegantior esse videtur quam ut ex Clementis ingenio Epicteti vestigia legentis possit profecta esse. Dicet aliquis: An tu censes Epictetum hausisse ex eodem unde Clemens hausit fonte? Adhuc rem in dubio relinquam, dum alia accedant argumenta. Forsitan aliquis statuat Stoicum Clementis auctorem ab Epicteto pendere; infra ad hanc quaestionem redibo. Hoc utique non praetereundum est permultis aliis locis Clementem easdem praebere sententias atque Epictetum vel etiam eandem sententiarum seriem, ubi discrepant verba.[1]) His locis si quis dicat Clementem adisse Epicteti dissertationes, non satis cogitet hanc communem multorum primi saeculi Stoicorum doctrinam fuisse neque hanc opinionem possit conciliare cum Clementis ratione solita verbo tenus auctores suos exscribendi.

Facilior praesto est ratio. Adhibuit Clemens Stoicum paene aequalem Epicteti, qui persimilem disciplinam rationemque philosophandi amplectebatur. Neque veri est dissimile coniunctiorem quandam rationem inter Clementis Stoicum atque Epictetum intercessisse. Sic optime consensus ille explicatur et omnis difficultas tollitur.

Quod si verum est — nec vereor ne temeritatis arguar — iam satis artis finibus eius quem quaerimus scriptoris aetatem circumscripsimus. Unum restat argumentum adhuc omissum,

---

[1]) cf. Clem. I, 4 p. 99 P. et Epict. IV, 12. 19, Clem. II, 1 p. 162 P. *ὁπόταν γάρ τις* etc. Epict. I, 4. 18, Clem. II, 11 p. 171 P.; 55 p. 201 monetur, ne cibi praeripiantur cf. Epict. ench. 15 Clem. II, 5 p. 166 P. Epict. III, 26, 2—6, Clem. III, 11 p. 258 P. Epict. III, 1, 2. Simillima sunt, quae uterque de barba comaque alenda disputat, Clem. III, 18. 19 p. 263 P. 61. 62 p. 290 P. Epict. III, 1, 27 sq. I, 16, 13 so., imprimis Clem. III, 21 p. 264 P. *τὰ γυναικῶν οἱ ἄνδρες πεπόνθασιν καὶ γυναῖκες ἀνδρίζονται παρὰ φύσιν . . . ὢ τοῦ ἐλεεινοῦ θεάματος* Epict. III, 1, 28 *δείξω ὑμῖν ἄνδρα, ὃς θέλει μᾶλλον γυνὴ εἶναι ἢ ἀνήρ . ὢ δεινοῦ θεάματος.*

quo comprobatur quod de eius aetate statui, cynicae dico disciplinae studium quoddam et amorem. Stoici, cum olim ex Cynicorum schola profecti essent, magis magisque recedebant ab illius sectae austeritate et acerbitate; cuius in Panaetio quidem et Posidonio vix ullum vestigium invenias. Sed quo magis nimia luxuria corruptos mores ei simplicitati, quam ipsi probabant, repugnare videbant, Stoici arbitrati oportere in naturam converti et eo restitui unde publicus error expulerit, quem remiserant rigorem intendebant. Et ineunte primo saeculo ex stoica schola ii exstitisse videntur, qui cynismum renovare ac restituere studerent[1]). Neque igitur si cogitaveris quo modo et quibus de causis cynica secta revixerit atque effloruerit, miraberis posteriores Stoicos admodum cognatos et familiares Cynicis fuisse. Amplissimam disputandi materiam utrique scholae contra morum pravitatem declamationes praebebant differentes modo maiore vel minore severitate. Erant Cynici qui a genuino huius sectae et rigore et squalore abhorrentes mitiorem adamabant rationem Stoicis potius similem, velut Demetrius atque Demonax. Ab altera parte Stoici aut ipsi cynicum habitum vivendique rationem sequebantur aut certe cynicam disciplinam laudibus extollebant. Nonne putas Cynicum te audire, si legis apud Senecam (epist. 90) avaritiam paupertatis causam etiam iis esse quos facit locupletissimos (§ 3. 38), sub marmore atque auro servitutem habitare (10), non convenire, ut simul Diogenem mireris et Daedalum (14), immo omnia luxuriae instrumenta, ipsas artes expellendas esse, tam supervacuum esse coquum quam militem (15), pelles ferarum a frigore satis abundeque defendere posse et specus vel casas naturale praebere homini receptaculum (16 sq.), felix fuisse illud aevum, quo terra erat inlaborata

---

[1]) Panaetii potius quam ipsius Ciceronis (Zeller III, 1, 766) iudicium contineri puto loco de off. I, 148. In Arei Didymi epitome stoicae doctrinae (Stob. ecl. eth. p. 238 H. 114 W.) de cynismo eodem modo indicatur atque loco Cic. de fin III, 68. — Primo saec. sub Cynicorum veterum nominibus epistolae pervolgatae sunt ad commendandam hanc philosophiam, v. Marcks symbola critica ad epistolographos Graecos Bonn 1883.

40), arma cessabant (41), non metalla in ima terra quaerebantur (45)? Quamquam facile concedo Senecam impetu quodam abreptum hic magis declamatorie quam severe locutum esse. Reicit ille quidem ep. 5, 2 asperum cultum et intonsum caput et neglegentiorem barbam et indictum argento odium et cubile humi positum (v. etiam Brolén l. l. p. 13. 25). Magis atque ex intima animi sententia ad cynismum inclinat Epictetus, qui in Cynici persona, dummodo recte munere suo fungatur, veri philosophi imaginem consummari putat (Zeller p. 751); et idem fere censet Dio Chrysostomus. Patet igitur quam arto vinculo utraque schola id aetatis coniuncta fuerit, ut Iuvenalis acerbe ille quidem, sed non sine causa stoica dogmata cynicis tunicà modo distare dixerit. Iam vero Clementis auctor ipse quoque, quamvis homo elegantissimus a spurcitia sordibusque Cynicorum alienus sit — II, 78 p. 217 P. castigat κενοδοξίαν κυνικήν —, multis in rebus disciplinam eorum ac vivendi rationem probat. Laudat Diogenis dictum admonentis, cum veniret, mollem adolescentulum, ut virum sibi emeret (III, 16 p. 261 P. v. Zeller II, 1[3] 244) et Cratetis notos versus in suam rem convertit (II, 93 Laert. VI, 85 fr. 2 Mullach). Nec fortuito factum est, quod alia Cynicorum dicteria persimilia sunt sententiis quae in Paed. leguntur. Diogenes quidem (Stob. flor. VI, 5 Laert. VI, 54 fr. 19 M.) πρός τινα νέον περιττῶς καλλωπιζόμενον · εἰ μὲν πρὸς ἄνδρας, ἀτυχεῖς, εἶπεν, εἰ δὲ πρὸς γυναῖκας, ἀδικεῖς. Idem (Laert. VI, 39 fr. 119 M.), ut ostendat stultum esse caput unguentare, ἀπὸ τῆς κεφαλῆς ait εἰς τὸν ἀέρα ἀπιέναι τὸ μύρον; ac similis exstat sententia in Luc. Nigr. c. 32. Cf. Clem. III, 19 p. 263 P. τὸ δὲ καλλώπισμα τῆς λειάνσεως, εἰ μὲν ἐπὶ τοὺς ἄνδρας, θηλυδρίου, εἰ δὲ ἐπὶ γυναῖκας, μοιχοῦ, II, 70 p. 211 P. ἀναδιδούσης γὰρ ἄνω καὶ ἀναθυμιωμένης κατὰ φύσιν τῆς εὐωδίας ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν ἔρημος τῆς ἀπολαύσεως ἡ ἀναπνοή. Dio Chrys. or. VI p. 203 R. narrat semper nudis Diogenem fuisse pedibus dicentem non magis tegimento pedibus quam oculis opus esse, μὴ γὰρ εἶναι τοῖς ἀνθρώποις δυνατὸν καταδησαμένους τὰ ὄμματα βαδίζειν, ὥσπερ τοὺς πόδας. Eandem calceorum cum vinculis comparationem habes apud Clem. II, 117, p. 240 καὶ γάρ πως

ἐγγὺς τὸ ὑποδεδέσθαι τῷ δεδέσθαι cf. II, 122 p. 244 P.[1]) Omnibus his dictis asperum et amarum illud Cynicorum genus iocandi inesse non est quod moneam. Idem agnoscas aliis haud paucis locis, velut II, 111 p. 237 P. αἰσχύνομαι γὰρ ὡς ἀληθῶς ὁρῶν τοσοῦτον ἐκχεόμενον πλοῦτον εἰς τὴν αἰδοίων σκέπην et paulo post τὸ πολυτελὲς τῆς ἐσθῆτος διελέγχωμεν ἐπιλέγοντες· τρίχες ἐστὲ προβάτων κτλ. cf. Demonactis dictum (Luc. vit. Dem. c. 41): τοῦτο μέντοι πρὸ σοῦ πρόβατον ἐφόρει καὶ ἦν πρόβατον.

Sed haec leviora: illud multo gravius, quod universum vitae genus quale in Paed. depingitur et exemplaris loco ad imitandum proponitur, Cynicorum proprium est (Zeller II, 1[3], 269). Habemus libellum, quo Cynicorum victus cultusque satis accurate describitur, ‚Cynicum' inquam qui Luciani nomen fert. Hic libellus utrum Luciani sit necne etsi non audeo decernere, hoc tamen pro certo affirmaverim alterius saeculi, non byzantinae, ut putat Bernaysius[2]), aetatis eum esse. Iam aspiciamus huius Cynici habitum: procedit longa barba, promisso capillo, caret tunica calceisque, ut par est in Cynico. Ipsum pallium eius àsperrimum est. Plane eumdem habitum Clementis auctor commendat.[3]) Et uterque eadem

---

[1]) cf. etiam Stob. flor. VI, 3. 4 et Clem. II, 5 p. 166 P., Stob. flor. VI, 33 et Clem. II, 66 fin. 67 p. 209 P., Laert. VI, 65 Athen. lib. XIII p. 565 C. *μή τι ἔχεις ἐγκαλεῖν τῇ φύσει, ὅτι ἄνδρα σε ἐποίησε καὶ οὐ γυναῖκα*; et Clem. III, 21 p. 264 P. Magis consentit cum hoc Diogenis apophthegmate Epict. locus III, 1, 30 *ἄνθρωπε, τί ἔχεις ἐγκαλέσαι σου τῇ φύσει; ὅτι σε ἄνδρα ἐγέννησε;* Ceterum pleraque Cynicorum apophthegmata primo p. Chr. n. saec. pervulgata esse puto.

[2]) „Lucian und die Kyniker" p. 105. Bernaysius ea potissimum ratione moveri videtur, quod ‚Cynici' auctor huic sectae fuisse videatur, Lucianus acerrimus eius adversarius fuerit. Sed v. Vahlen ind. lect. Berol. 1882 et Fritzsche ed. Luc. vol. III pars II. p. XI.

[3]) de barba Clem. III, 18 p. 263 P. Etiam comam, modo ne molesta sit, Clementis auctor ali iubet; qua in re differt a Stoicorum consuetudine ad cutem caput tondentium v. O. Jahn ad Pers. sat. III, 54 Clem, III, 61 p. 290 P. Pallium Cynici Lucianei *οὐ . . . λεπτὸν οὐδὲ μαλακὸν οὐδὲ ἀνθηρόν* (v. Clem. II, 104 sq. p. 232 P. III, 53—56 p. 286 P.) . . *τοιοῦτον ὁποῖον ἂν πορισθείη ῥᾷστα καὶ τῷ κτησαμένῳ πράγματα ὡς ἐλάχιστα παρέχον*? Omnibus enim in rebus simplicitatem (*εὐτέλειαν* v. Clem. III, c. 7 p. 276 P. et saepe) docet praeferandam esse luxuriae v. c. 1.

·atione rectum et ideoneum hunc habitum esse ostendit. .niuria Luciani Cynicus pauperem se nominari dicit; omnia sibi suppetere, quibus indigeat. Id enim unicuique suffi-cere debere, quod desiderio naturali et necessitati satisfaciat (c. 3 ὅπερ ἂν ἐξικνῆται πρὸς τὴν ἐκείνου χρείαν κτλ. c. 7 ἱκανῶς ἔχον πρὸς τὴν χρείαν cf. supra p. 4). Velut domus et vestis inventa sunt σκέπης ἕνεκα (c. 4, idem Clem. II 106 p. 233 P. 109 p. 235 P.). Sint sane viles; nonne eundem praebent usum quem pretiosae? Semper haec ita adhibenda sunt, ὥστε ἄμεινον ἔχειν τὸ σκεπόμενον; cf. Clem. II, 115 p. 239 P., ubi sic scribo: δεῖ δὲ τῆς σκέπης, οἶμαι, αὐτὸ κρεῖττον ἀποφαίνειν τὸ σκεπόμενον. Porro pedes optimos esse eos, qui optime munere suo fungantur. Nonne nudos pedes egregie suo officio fungi? (c. 4 cf. Clem. II, 117 p. 240). Omnino totum suum corpus melius se habere quam luxuriosorum hominum cf. Clem. II, 5 p. 166 P. Neque recte sibi obici dicit stultum esse, cum omnia a deo in hominum usum instituta sint, eis quae prompta ac parata sint non uti. Minime enim in unius usum omnia facta esse cf. Clem. II, 120 p. 242. 243 P. 76 p. 215 P. Quot porro malorum causa luxuria est[1])! καὶ ταῦτα μέντοι, inquit c. 9, πάντα γίγνεται τῶν τε ποικίλων ἱματίων οὐδέν τι μᾶλλον θάλπειν δυναμένων . . . . τῶν δὲ ἐκπωμάτων τῶν ἀργυρῶν οὐκ ὠφελούντων τὸν πότον οὐδὲ τῶν χρυσῶν οὐδ' αὖ τῶν ἐλεφαντίνων κλινῶν τὸν ὕπνον ἡδίω παρεχομένων . . . ὅτι μὲν γὰρ αἱ παντοδαπαὶ περὶ τὰ βρώματα πραγματεῖαι τρέφουσι μὲν οὐδὲν μᾶλλον, λυμαίνονται δὲ τὰ σώματα καὶ τοῖς σώμασι νόσους ἐμποιοῦσι, τί δεῖ λέγειν; Clem. II, 37 p. 190 P. ἐγὼ δέ φημι καὶ τοῦ σκίμποδος οὐδὲν

11. 15. 8. Postremo capite vituperat homines, quod terras mariaque scrutentur, ut voluptates gulae undique (Clem. II 3 p. 164 P.) sibi conquirant τὰ ξενικὰ τῶν ἐπιχωρίων ἀεὶ προτιμῶντες καὶ τὰ πολυτελῆ τῶν εὐτελῶν καὶ τὰ δυςπόριστα τῶν εὐποριστων, Clem. II, 115 p. 239 P. τί ποτ' οὖν διώκετε τὰ σπάνια καὶ πολυτελῆ πρὸ τῶν ἐν μέσῳ καὶ τῶν εὐτελῶν II, 121 p. 243 P. 15 p. 174 P. 38 p. 190 P. Luc. c. 17. 9 vestes colore tinctae reiciuntur ut apud Clem. II, 108 p. 234 P.

[1]) Affert c.8 Eriphyles exemplum, quod per interpolationem insertum esse nego, quia sollemne est (Sen. de matrim. 66 Haase, Epict. II, 22, 32 Iuv. VI, 655) et invenitur apud ipsum Clementem II, 109 p. 236 P.

χαχίω παρεχομένου κατάκλισιν τῆς ἐλεφαντίνης κλίνης, τῆς δ σισύρας ἱκανωτάτης οὔσης ὑπεστρῶσθαι, ὥστε μὴ δεῖσθαι φοινικίδω ἢ πορφυρίδων, κατεγνῶσθαι ὅμως τῆς εὐτελείας δι' ἀβελτερίαν ἀρχε κάκου τρυφῆς, 35 p. 188 P. ἐκπωμάτων τοίνυν ἀργύρου κα χρυσοῦ πεποιημένων . . . ἄθετος ἡ χρῆσις κτλ., 2 p. 163 P. α μὲν οὖν πολυειδεῖς ποιότητες ἀποπτυστέαι ποικίλας ἐντίκτουσαι βλά βας, καχεξίας σωμάτων, 5 p. 166 P. ἐπεὶ μηδὲ ὠφελεῖσθαι πέφυκ τὰ σώματα ἐκ τῆς πολυτελείας τῶν βρωμάτων etc. Luc. c. 10 Usque adeo rerum usum homines pervertunt, ut pro iumenti utantur ipsis hominibus (cf. c. 17 Clem. III, 74 p. 296 P οὐδὲ μὴν καθάπερ ὑποζυγίοις τοῖς οἰκέταις χρηστέον τῷ ὑγιαίνοντι III, 27 p. 269 P.), ut carne (sc. conchyliorum) non ad ves cendum, sed ad inficiendam vestem utantur (c. 11 Clem. II 115 p. 239 P. cf. Pers. II, 65 Sen. dial. XII, 11, 2). Omnia haec Cynicus improbat, ipsum aurum argentumque reformida (c. 15 Clem. II, 35. 36 p. 188. 189 P.). Deum enim ait nulla re indigere, hominem parvo contentum deo simillimum esse c. 12 Clem. III, 1 p. 250 P. 39 p. 277 P.

Praecipuo quodam studio solebant id aetatis philosophi declamationibus suis invehi in resinatam atque levigatam iuventutem, omnino in eos qui nimium temporis pilis impendebant. Velut Seneca dial. X, 12, 3 castigat illos, „quibus apud tonsorem multae horae transmittuntur, dum decerpitur, si quid proxima nocte succrevit, dum de singulis capillis in consilium itur... quomodo irascuntur, si tonsor paulo neglegentior fuit, tamquam virum tonderet? etc.“ Ridet apud Pers. IV, 35 Socrates Alcibiadem penemque arcanaque lumbi runcantem dicens: „Tu quum maxillis balanatum gausape pectas, inguinibus quare detonsus gurgilio exstat?“[1]) cf. Iuv. VIII, 14. 114. Tritum ac sollemne hoc declamandi argumentum Cynicis fuisse apparet ex Epict. III, 22, 10, ubi is qui temere Cynicum profitetur: κἂν ἴδω, inquit, τινὰ δρωπακιζόμενον, ἐπιτιμήσω αὐτῷ, κἂν τὸ κόμιον πεπλακότα . . . . et Iuvenalis dicit talia philo-

---

[1]) Persimilis est Clem. locus III, 23 p. 266 P. *οὗτοι γὰρ καὶ τὰ μάλιστα πρὸς τὰς ἄλλας πεπολ ωμένοι τρίχας μόνον τὰς ἐπὶ τῇ κεφαλῇ περιέπουσι.*

phos Herculis verbis invadere (sat. II, 20), qui patronus rat Cynicorum et opponitur in Luciani libello viris levibus iollibusque. Hinc optime illustratur egregium illud Demoactis dictum (Luc. vit. Dem. c. 50). Qui, cum proconsul ex umero τῶν πιττουμένων τὰ σκέλη καὶ τὸ σῶμα ὅλον acriter onsulturus esset in Cynicum quendam, qui lapide conscenso ublice hoc vitium reprehenderat, παρῃτεῖτο συγγνώμην ἔχειν ὐτῷ κατά τινα πάτριον τοῖς Κυνικοῖς παρρησίαν θρασυνομένῳ. ἰπόντος δὲ τοῦ ἀνθυπάτου· νῦν μέν σοι ἀφίημι αὐτόν, ἂν δὲ ὕστερον οιοῦτόν τι τολμήσῃ, τί παθεῖν ἄξιός ἐστιν; καὶ ὁ Δημῶναξ· δρωτακισθῆναι τότε αὐτὸν κέλευσον. Iam hunc ipsum locum similiter Lucianus et Clemens tractant. Illius Cynicus laudata heroum virtute: οὐκ ἂν ὑπέμειναν, inquit c. 14, ... οὐδὲν μᾶλλον ἢ τῶν λεόντων τις ξυρώμενος. ὑγρότητα γὰρ καὶ λειότητα σαρκὸς γυναιξὶν πρέπειν ἡγοῦντο, αὐτοὶ δέ, ὥσπερ ἦσαν, καὶ φαίνεσθαι ἄνδρες ἤθελον καὶ τὸν πώγωνα κόσμον ἀνδρὸς ἐνόμιζον ὥσπερ καὶ ἵππων χαίτην καὶ λεόντων γένεια, οἷς ὁ θεὸς ἀγλαΐας καὶ κόσμου χάριν προςέθηκέ τινα. οὑτωσὶ δὲ καὶ τοῖς ἀνδράσι τὸν πώγωνα προςέθηκεν . . . λεαίνοντες καὶ φιλούμενοι πᾶν τοῦ σώματος μέρος καὶ μηδὲ τῶν ἀπορρήτων μηδὲν ᾗ πέφυκεν ἔχειν ἐῶντες (v. etiam c. 17). Iam confer, quaeso, Clementem III, 16 p. 261 P.: τὸ γὰρ ἄνδρας ὄντας ξυρᾶσθαι καὶ λεαίνεσθαι πῶς οὐκ ἀγεννές; III, 15 οἳ σφᾶς καταπιττοῦσιν . . . . οὐδὲν αἰσχυνόμενοι τοὺς ὁρῶντας οὐδὲ τοὺς παριόντας, ἀλλ' οὐδὲ ἑαυτοὺς ἄνδρας ὄντας 18 p. 263 P. ὁ γὰρ θεὸς τὴν μὲν γυναῖκα λείαν ἠθέλησεν εἶναι αὐτοφυεῖ τῇ κόμῃ μόνῃ ὥσπερ ἵππον τῇ χαίτῃ[1]) γαυρουμένην, τὸν δὲ ἄνδρα καθάπερ τοὺς λέοντας γενείοις κοσμήσας καὶ τοῖς λασίοις ἠνδρωσε στήθεσι. Mirus sane consensus sententiarum ipsorumque verborum! Qui inde explicari potest, quod solebat hoc argumentum agitari Cynicorum et Stoicorum disputationibus ac declamationibus. Unde factum est, ut eaedem apud varios auctores, Lucianum, Clementis Stoicum, Senecam, Epictetum (v. p. 18) redeant sententiae. Quamquam ne illud quidem veri est dissimile ‚Cynici' auctorem eundem, quem

---

[1]) Haec comparatio fluxisse videtur ex Simonidis iamb. fr. 7, 56 sq.

Clemens compilavit, librum novisse. Hoc enim certum est, nec verbum amplius addam, hanc cynicae vitae descriptionem et commendationem non in Clementis cerebro ortam esse, sed anxie eum auctoris sui vestigia pressisse.

Qualis autem hic auctor cuiusque aetatis fuerit, satis accurate ostendi: a severitate priscae doctrinae alienus inter eclecticos posterioris aetatis Stoicos numerandus, porro, quia omnem philosophiae vim in virtute moribusque collocat, primo p. Chr. saeculo ascribendus videtur, quod inde confirmatur, quod admodum ad cynicam disciplinam vergit. Eadem denique qua Senecam et Epictetum aetate eum fuisse doctrinae similitudine probatur. Itaque consentaneum est propter eam rationem, quam inter hunc et Epictetum vidimus intercedere, nobis in mentem venire Epicteti magistrum clarissimum, Musonium inquam.

Tamen haec coniectura, nisi gravia accederent argumenta, speciosa illa quidem fortasse, sed vana esset ac futilis. Sunt vero gravia argumenta, quibus confirmetur. Servatae nobis sunt apud Stobaeum disputationes Musonii, a Peerlkampio seorsum editae[1]). An Pollio has dissertationes in ἀπομνημονεύμασι Μουσωνίου (v. Suid. s. v. Μουσώνιος) memoriae tradiderit et hinc Stobaeus vel eius auctor eas exscripserit, plane incertum est. Probabilius quispiam putaverit Stobaeum haec capita omnia debere Lucii nescio cui libro, ἀπομνημονεύμασι puto. Exstat enim apud Stob. ecl. II, p. 193 W. hoc lemma: Λουκίου ἐκ τῶν Μουσωνίου[2]), et nominatur Lucius Musonii discipulus (Zeller III p. 691). Sed huic uni capiti praefixum est Lucii nomen, ut de ceteris nihil constet. Ergo unde Stobaeus

---

[1]) C. Musonii Rufi philosophi stoici reliquiae et apophthegmata ed. Peerlkamp, Harlemi 1822.

[2]) Ipsum hoc caput an recte prae se ferat Lucii nomen, dubitarem, nisi exstaret memoria philosophi Lucii. Nam apud Stob. ordo lemmatum turbatus est.

Vagae sunt coniecturae Bernhardtii (zu G. Mus. Rufus, Sorau 1866), qui pro *Λουκίου* legit *Κλαυδίου* (sc. Pollionis) et cum Peerlkampio putat eundem Claudium esse, qui a Plin. ep. I, 31 dicatur Musonii memoriam libro consecrasse. At in Plinii ep. nunc meliore lectione legitur „Anni Bassi", non „Musonii".

ıaec capita depromserit nescimus; hoc tamen ipsa eorum ndole versimile fit ea fluxisse ex commentariis a discipulo Musonii editis. Cum his autem disputationibus Musonii miro nodo non solum universa Paedagogi doctrina, qualem supra lelineavi concinit, sed consentiunt singulae sententiae, non raro ipsa verba.

Musonii quoque decretum est gravissimum atque iterum iterumque repetitum, vitam esse dirigendam secundum naturam vel deum. Continetur autem naturae consentanea vita virtute, ad quam omne animal suam naturam sequens fertur (Nieuwland[1]) p. 94—99, de Clem. supra p. 3). Recta vita quae sit docet philosophia. Unde efficitur etiam mulieribus esse philosophandum[2]). Quem locum similiter tractant Clemens I, 10 p. 103 P. et Musonius apud Stob. (ecl. eth. p. 235 et 244 W. Peerlk. p. 242–253), quamquam Clemens brevissimus est[3]). Docent igitur eandem esse viri et mulieris virtutem, eandem rationem, eosdem sensus, eadem nutrimenta; propterea mulieres non minus quam viros philosophia esse imbuendas; quamquam diversa utriusque sexus esse officia conceditur. Ut ταλασιουργία soli mulieri, γυμναστική viro convenit (Cl. III, 49 p. 283 P., Mus. apud Stob. ecl. II, p. 238 W.). Iam vero vitae consentaneae naturae plane eandem imaginem informat

---

[1]) in diss. Peerlk. editioni praemissa.

[2]) Haec Stoicorum sententia est. Lact. inst. III, 25 testatur eos statuisse mulieribus esse philosophandum. Pariter pueros et puellas educandos esse Zeno proprio libro ostendit; Plutarchei de eodem argumento libri fragmenta exstant in ed. Paris. vol. V, 41. cf. etiam Antisthenis dictum apud Laert. VI, 12 *ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς ἡ αὐτὴ ἀρετή*, Sen. dial. VI, 16, 1.

[3]) Idem argumentum multo copiosius Clemens tractat strom IV, 58–63 p. 590 P., quod caput persimile est Musonii sententiis. 58 *κοινὴ γὰρ ἁπάντων ἀνθρώπων . . . ἡ σωφροσύνη* cf. Stob. ecl. 236. 244 sq. W., 59 *σωφροσύνης οὖν ἐπιμελητέον καὶ δικαιοσύνης καὶ τῆς ἄλλης ἀρετῆς ἁπάσης ὁμοίως μὲν γυναικὶ* Stob. l. c. 237. 238. At diversa viri ac mulieris munera sunt 59. 60 Stob. 238; 61. 62 de mulieris fortitudine cf. Stob. 237, ubi item affertur Amazonum exemplum. Non dubito, quin Clem. hic pendeat a Musonio; quamquam a capitibus apud Stob. servatis magis differt, quam ut inde hausisse statui possit.

ac describit Musonius quam Clementis auctor. Proficiscar a eis quae de victu Musonius docet (Stob. Mein. I, p. 285 ti 17, 43 et 297 tit. 18, 38): Cibus vilis pretioso, obvius rar praeferendus est (l. l. 285 εὐτελῆ τῆς πολυτελοῦς . . . καὶ τὴ εὐπόριστον τῆς δυςποριστου cf. Cl. II, 15 p. 173 P. ἐν εὐτελεῖ σώφρονι 121 p. 243 P. III, c. 7). Tum postquam dixit ess aptissima, quae gignuntur ex terra vel parantur a vivis animalibus (Cl. II, 15), sic pergit:

τούτων δὲ τῶν βρωμάτων ἐπιτηδειότατα μέν, οἷς αὐτόθεν χρῆσθαι ὑπάρχει δίχα πυρός, ἐπεὶ καὶ ἑτοιμότατα· οἷα δὴ τά τε ὡραῖα καὶ τῶν λαχάνων ἔνια καὶ γάλα καὶ τυρὸς καὶ κηρία etc.	Cl. 15 τῶν γάρ τοι βρωμάτων ἐπιτηδειότατα, οἷς αὐτόθεν χρ. ὑ. δ. π., ἐπεὶ καὶ ἑτοιμότερα. δεύτερα δὲ τὰ εὐτελέστερα κτλ. antea βολβοὶ ἐλαῖαι, λαχάνων ἔνια, γάλα, τυρὸς, τά τε ὡραῖα . . . κηρίων. Alius hic ordo est apud Clem., sed ipse quoque aptissimus; unde concludo Clementem haec non sumpsisse ex capite apud Stob. tradito.
τὴν μέντοι κρεώδη τροφὴν θηριωδεστέραν ἀπέφηνε καὶ τοῖς ἀγρίοις ζώοις προςφορωτέραν. εἶναι δὲ ταύτην ἔλεγε καὶ βαρυτέραν καὶ τῷ νοεῖν τι καὶ φρονεῖν ἐμπόδιον· τὴν γὰρ αναθυμίασιν τὴν ἀπ' αὐτῆς θολωδεστέραν οὖσαν ἐπισκοτεῖν τῇ ψυχῇ.	11 p. 171 P. Recte Pythagorei (quibus Paulum adiecit Clemens) docent carnem edendam non esse. θηρίων γὰρ μᾶλλον τοῦτό γε καὶ ἡ ἀπ' αὐτῶν ἀναθυμίασις θολωδεστέρα οὖσα ἐπισκοτεῖ τῇ ψυχῇ.
Homo deis familiarissimus est ac debet nutriri similiter deis, qui vapores hauriunt. οὕτω δ' ἂν καὶ τὴν ψυχὴν ἡμῶν ὑπάρχειν καθαράν τε καὶ ξηράν, ut Heraclitus iubet.	Clem. II, 29 p. 184 P. cum monet, ne nimis vino irrigemur, ergo alia quam Mus. apud Stob. occasione pergit: οὕτω δ' ἂν καὶ ἡ ψυχὴ ἡμῶν ὑπάρξαι καθαρὰ καὶ ξηρὰ καὶ φωτοειδής, tum Heracliti dictum sequitur.

Hac vero aetate, Musonius pergit declamare, nos homines multo pravius vescimur beluis[1]), quae nesciunt ventri servientes artes ac varia lenocinia gulae titillandae causa inventa (cf. Clem. II, 2. 3 p. 163. 164 P.), quibus vitiatur stomachus (Cl. II, 2; imago, quae est in verbis ὅθεν κτλ., invenitur apud Cl. III, 46 p. 281 P.). — Turpissimum vitium est helluatio ac voracitas, quas non satis studeant fugere homines (l. l. p. 297)

καίτοι γαστριμαργία τί ἂν εἴη ἄλλο ἢ ἀκρασία περὶ τροφήν, δι' ἣν ἄνθρωποι τὸ ἡδὺ τὸ ἐν σίτῳ τοῦ ὠφελίμου προτιμῶσι; καὶ ὀψοφαγία δὲ οὐδὲν ἕτερόν ἐστιν ἢ ἀμετρία περὶ χρῆσιν ὄψου.	Cl. II, 12 p. 171 P. ἡ γοῦν ὀψοφαγία οὐδὲν ἕτερόν ἐστιν ἢ ἀμετρία περὶ χρῆσιν ὄψου καὶ ἡ λαιμαργία μανία περὶ τὸν λαιμόν, καὶ ἡ γαστριμαργία ἀκρασία περὶ τὴν τροφήν, ὡς δὲ καὶ τοὔνομα περιέχει, μανία ἐπὶ γαστέρα. Si Clem. definitionem λαιμαργίας non ex suo ingenio hausit, quod certum est, sed et hanc et etymologiam γαστριμαργίας, ex stoico fonte transtulit, sequitur, eum non pendere ab auctore apud Stob. servato.
πανταχοῦ δὲ κακὸν οὖσα ἡ ἀμετρία ἐν τοῖς μάλιστα τῇδε τὴν ἑαυτῆς ἐπιδείκνυται φύσιν, παρεχομένη τοὺς ὀψοφάγους ἀντὶ ἀνθρώπων ὑσὶν ἢ κυσὶν ὁμοιουμένους τὴν λαβρότητα καὶ εὐσχημονεῖν μὴ δυναμένους.	11 πανταχῇ δὲ κακὸν οὖσα ἡ ἀμετρία περὶ τὰς τροφὰς μάλιστα διελέγχεται, paulo ante ἔστι γὰρ ὁρᾶν τοὺς τοιούτους ὑσὶν ἢ κυσὶν διὰ τὴν λαβρότητα μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις ὡμοιωμένους. εὐσχημοσύνη diligentissime suadetur apud Cl. II, 31 p. 185 P.

[1]) Hominis cum belua comparationem satis tritam illa aetate (Marcks l. c. p. 16) invenimus et in Paed. et in Mus. dissertationibus, v. Clem. II, 1 p. 163 P. 7 p. 167 P. 9 p. 169 P. 11 p. 171 P. 18 p. 176 P. III, 37 p. 276 P., ut alia omittam; Mus. apud Stob. I, 286. 297 IV, 88 Nieuwland l. c. p. 61. 62.

Uterque cohortatur, ut servemus decorum, fugiamus foedum in conviviis, at non eodem modo. Alter communia praecepta dat, contra apud Clem. arte vere Theophrastea imagines haud decore se gerentium ita describuntur et depinguntur, ut oculis tibi videaris eos videre. Neque qui aliquem talibus in quaestionibus habet veri sensum, statuet Clementem hic pendere a Musonii discipulo (Cl. II, 11—13. 31).

Musonius postquam exposuit varia quot sint in edendo peccandi pericula, dicit omnino non voluptatis causa cibum esse sumendum, sed ut conservemur: διαμονῆς ἕνεκα καὶ οὐχ ἡδονῆς, Clem. I, 1 οὔτε σκοπὸς ἡδονή, ὑπὲρ δὲ τῆς ἐνταῦθα (quod fortasse Cl. addidit) διαμονῆς, ex Socratis praecepto non vivendum esse, ut edamus, sed edendum, ut vivamus (Cl. I, 1).

Mus. ὅτι δὲ καὶ θεὸς ὁ ποιήσας τὸν ἄνθρωπον τοῦ σῴζεσθαι χάριν, οὐχὶ τοῦ ἥδεσθαι σῖτα καὶ ποτὰ παρεσκεύασεν αὐτοῖς, μάθοι τις ἂν ἐκεῖθεν μάλιστα,	Cl. II, 5 p. 166 P. οὐ γάρ που μεμαθήκασι τὸν θεὸν παρασκευάσαι τῷ δημιουργήματι, τῷ ἀνθρώπῳ λέγω, σῖτα καὶ ποτὰ τοῦ σώζεσθαι χάριν, οὐχὶ δὲ τοῦ ἥδεσθαι.

quod minimum temporis spatium delectat cibus hominem. Nihilo minus brevis gulae voluptatis causa homines nihil non moliuntur, mare navigant[1]), μάγειροι δὲ γεωργῶν[2]) περισπουδαστότεροί εἰσι.

untur, mare navigant[1]), μάγειροι δὲ γεωργῶν[2]) περισπουδαστότεροί εἰσι.	Cl. II, 9 p. 169 P. δι' ἣν (sc. κατάποσιν) πολυτιμότεροι γεγόνασι μάγειροι γεωργῶν.

[1]) hoc quoque volgare erat primo saec. „in prandia regum dicere" (Pers. I, 67). Pauca decerpo ex. Sen. dial. XII, 10, 5: „pretiosos (sc. cibos) autem . . . raritas et difficultas parandi facit . . . quid opus est tot artibus ventri servientibus? quid mercaturis? quid vastatione silvarum? . . . omnes regiones pervagantur, maria traiciunt" Iuv. I, 135: „Optima silvarum interea pelagique vorabit rex horum . . . una comedunt patrimonia mensa" Mus. apud Stob. I, 299 *δεῖπνα παρατίθενταί τινες ἀγρῶν ἀναλίσκοντες τιμάς.* Simillima praebet Clem., velut I, 3 p. 164 P.: *ὅσα τε χθὼν πόντου τε βένθη καὶ ἀέρος ἀμέτρητον εὖρος ἐκτρέφει, τῇ αὐτῶν ἐκποριζόμενοι λαιμαργίᾳ.*

[2]) Proprio capite Mus. celebrat agricolae vitam (Stob. II, 336). Hic est unus ex communibus Stoicorum locis multum decantatus, v. Cic. Cato 28, 51—54, Plut. passim, Max. Tyr. or. 30. Eunap. v. soph. p. 49 Boiss. Ex talibus libellis, quales certe multi ferebantur, laudem

Quam stulte agant ganeones ac nepotes, apparet

Mus. οὐδαμῶς ὠφελουμένων τῶν σωμάτων ἐκ τῆς πολυτελείας τῶν βρωμάτων. πᾶν γὰρ τοὐναντίον οἱ ταῖς εὐτελεστάταις χρώμενοι τροφαῖς ἰσχυρότατοί εἰσι. τοὺς γοῦν οἰκέτας τῶν δεσποτῶν καὶ τοὺς χωρίτας τῶν ἀστικῶν καὶ τοὺς πένητας τῶν πλουσίων ἴδοις ἂν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ῥωμαλεωτέρους ὄντας κτλ.	Clem. II, 5 ἐπεὶ μηδὲ ὠφελεῖσθαι πέφυκε τὰ σώματα ἐκ τῆς πολυτελείας τῶν βρωμάτων. πᾶν γὰρ τοὐναντίον οἱ ταῖς εὐτελεστάταις χρώμενοι τροφαῖς ἰσχυρότεροί εἰσι καὶ ὑγιεινότεροι καὶ γενναιότεροι (ubique comparativum restitui) ὡς οἰκέται δεσποτῶν καὶ γεωργοὶ κτητόρων. καὶ οὐ μόνον ῥωμαλεώτεροι, ἀλλὰ καὶ φρονιμώτεροι, ὡς φιλόσοφοι πλουσίων.

Num censes hanc philosophorum laudem Clementem addidisse? Minime vero. At, si ipse non addidit, ex Musonii quidem capite a Stob. tradito hausisse non potest. — Porro Mus. auctore, etiamsi nullum corpori damnum pretiosi variique cibi afferrent, tamen viro probo praeferenda esset εὐτελὴς τροφή, ὅτι αὕτη σωφρονικωτέρα.

ἵνα δὲ συνελὼν εἴπω περὶ τροφῆς τὸ πᾶν, φημὶ δεῖν σκοπὸν μὲν αὐτῆς ποιεῖσθαι ὑγίειάν τε καὶ ἰσχύν, ad quae paranda nulla	Cl. II, 2 τὸ δὲ ἐκ δυεῖν τὸ ζῆν τοῦτο, ὑγιείας τε καὶ ἰσχύος σύγκειται, οἷς μάλιστα κατάλληλον τῆς τροφῆς τὸ εὔκολον κτλ.

opus est luxuria. — Haec de victu. Vestitum (Stob. I, 37

agriculturae continentibus excerpta sunt qae praebet Stob. sub tit. 56 *περὶ γεωργίας ὅτι ἀγαθόν*. Alius locus communis a Mus. tractatus est de exsilio ferendo de quo non male agit Gréard De la morale de Plutarque Paris 1874 p. 215. Hunc igitur locum tractarunt praeter Mus. (Stob. II, 70—75) Teles, quem Mus. legisse videtur (Stob. II, 65), Cic. parad. 4 Tusc. V, 105—109, Plut. *περὶ φυγῆς*, Sen. ad Helv. et aliis locis, quos composuit Zeller p., 716 adn. 4. Ubique easdem sententias inveniri non mirum est, si respicimus Cic. Tusc. III, 81 „separatim certae scholae sunt de exsilio" (cf. Bywater Heracliti fr. praef. p. X). Has sententias sollemnes colligere operae pretium est, ut saepe sunt collectae sententiae consolationum propriae. Locos a Stobaeo laudatos sub tit. 40 *περὶ ξένης* ex talibus libellis fluxisse videor mihi demonstrare posse. Denique de *φιλαδελφίᾳ* egit Mus. (Stob. III, 129) cf. Plut. librum, Xen. mem. II, 3, 1 Cyr. VIII, 7, 15, Stob. tit. 84.

tit. 1, 84) docet quaeri debere, ut arma, φυλακῆς ἕνεκεν τοῦ σώματος, ἀλλ' οὐκ ἐπιδείξεως (v. Cl. II, 106 p. 234 P. 116 p. 140 P. 109 p. 235 P. ὄψεως, οὐ σκέπης ἡ ἐσθὴς αὕτη). Reicienda igitur sunt τὰ περίβλεπτα (cf. Cl. 114) quibus convertere (ἐπιστρέφειν, Cl. l. l.) volunt in se hominum oculos.

Musonius:	Clem. II, 115 p. 239 P.
δεῖ γὰρ τῆς σκέπης[1]) αὐτὸ κρεῖττον ἀποφαίνειν τὸ σκεπόμενον καὶ ἰσχυρότερον, ἀλλ' οὐκ ἀσθενέστερόν τε καὶ χεῖρον. Non placent haec vocabula ἀσθενέστερον et ἰσχυρότερον,	δεῖ δὲ τῆς σκέπης, οἶμαι, αὐτὸ κρεῖττον ἀποφαίνειν τὸ σκεπόμενον, ὡς τὸ ἄγαλμα τοῦ νεὼ . . σφᾶς αὐτὰς ἀχρειοτέρας καὶ ἀτιμοτέρας τῶν ὑφασμάτων ἐλέγχουσιν.

quasi σκέπη possit esse ἰσχυρά. Multo sunt aptiora, quae apud Clem. leguntur.

Porro laudatur, qui uno, magis laudatur, qui nullo egeat χιτῶνι.

Mus.:	Clem. II, 117:
καὶ τοῦ γε ὑποδεδέσθαι τὸ ἀνυποδετεῖν τῷ δυναμένῳ κρεῖττον· κινδυνεύει γὰρ τὸ μὲν ὑποδεδέσθαι τῷ δεδέσθαι ἐγγὺς εἶναι, ἡ δ' ἀνυποδησία πολλήν εὐλυσίαν τινα καὶ εὐκολίαν παρέχει τοῖς ποσίν, ὅταν ἠσκημένοι ὦσιν.	ἀνδρὶ δὲ εὖ μάλα ἁρμόδιον ἀνυποδησία . . . . καὶ γάρ πως ἐγγὺς τὸ ὑποδεδέσθαι τῷ δεδέσθαι. ἀσκητικώτατόν γε τοι γυμνοῖς χρῆσθαι τοῖς ποσὶν καὶ πρὸς ὑγίειαν καὶ εὐκολίαν εὔθετον, ἔνθα μή τις ἀνάγκη διακωλύοι.

Ut a vestitu, ita a domo omnis supervacuus splendor removendus est:

πόσῳ μὲν εὐκλεέστερον τοῦ πολυτελῶς οἰκεῖν τὸ πολλοὺς εὐεργετεῖν; πόσῳ δὲ καλοκαγαθικώτερον τοῦ ἀναλίσκειν εἰς ξύλα καὶ λίθους τὸ εἰς ἀνθρώπους ἀναλίσκειν; πόσῳ	120 p. 243 P. πόσῳ μὲν γὰρ εὐκλεέστερον τοῦ πολυτελῶς οἰκεῖν τὸ πολλοὺς εὐεργετεῖν; πόσω δὲ συνετώτερον (hoc melius quam quod discipulus Mus. praebet) τοῦ

[1]) Meineke in Stob. τὴν σκέπην ex A. legi vult. Clementis codd. praebent: τὴν σκέπην αὐτὸ αὐτῆς, unde Cobet: δεῖ δὲ τὸ σκέπον αὐτὸ ἑαυτοῦ.

ὲ ὠφελιμώτερον τοῦ περιβεβλῆσθαι μεγάλην οἰκίαν τὸ κεκτῆσθαι φίλους πολλούς; ὅπερ ἱνεται τῷ προθύμως εὐεργετοῦντι. ἰ δ' ἂν ὄναιτό τις τηλικοῦτον ἀπ' ἰκίας μεγέθους τε καὶ κάλλους, λίκον ἀπὸ τοῦ χαρίζεσθαι.,

εἰς λίθους καὶ χρυσίον τὸ εἰς ἀνθρώπους ἀναλίσκειν; πόσῳ δὲ ὠφελιμώτερον τῶν ἀψύχων κοσμίων τὸ φίλους κεκτῆσθαι κοσμίους. τίνα δ' ἂν ἀγροὶ τοσοῦτον ὅσον τὸ χαρίζεσθαι ὠφελήσειαν;

Etiam de barba colenda idem praescribunt: Ea modo ›arbae pars tondenda est, quae molesta est (Stob. I, 156 it. 6, 62 Cl. III, 61 p. 290 P.) neque vero munditiarnm ;ausa (οὐχὶ κόσμου χάριν Cl. 61 οὐχὶ ὡραϊσμοῦ χάριν) coma ondenda aut barba radenda est.

Mus. τὸν δὲ πώγωνα καὶ σύμβολον γεγονέναι τοῦ ἄρρενος, ὥσπερ ἀλεκτρυόνι λόφον καὶ λέοντι χαίτην.

Cl. III, 19 p. 263 P. τοῦτο οὖν τοῦ ἀνδρὸς τὸ σύνθημα . . . . σύμβολον τῆς κρείττονος φύσεως et antea cf. p. 21.

Qui glabri evulsis pilis muliebrem speciem affectant (III, 17. 62), viri nomine indigni sunt (ἀνδρόγυνοι καὶ γυναικώδεις cf. III, 15 p. 261 P. sq.), mulieribus potius similes, quibus student placere (cf. III, 19).

Summam Mus. mediocritatem in supellectile comparanda praescribit (Stob. III, 147 tit. 85, 20), quae non debet ultra id quod ad usum necessitas desiderat excedere (τὴν χρείαν ὑπερβεβηκότα cf. Cl. II, 35 p. 188 P. κτῆμα τὴν χρείαν ὑπερβεβηκός).

Mus. κλῖναι μὲν ἐλεφάντιναι καὶ ἀργυραῖ ἢ νὴ Δία χρυσαῖ, τράπεζαι δὲ παραπλησίας ὕλης, στρωμναὶ δὲ ἁλουργεῖς καὶ ἄλλων χρωμάτων δυςπορίστων. ἐκπώματα δὲ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου πεποιημένα, τὰ δὲ λίθων ἢ λιθοειδῶν τινων . . . . καὶ σπουδάζεται ταῦτα πάντα, τοῦ μὲν σκίμποδος οὐδὲν κακίω παρεχομένου κατάκλισιν

Cl. II, 35 p. 188 ἐκπωμάτων τοίνυν ἀργύρου καὶ χρυσοῦ πεποιημένων λιθοκολλήτων τε ἄλλων ἄθετος ἡ χρῆσις ὄψεως ἀπάτη μόνον.. κλῖναί τε ἀργυρόποδες καὶ ἐλεφαντοκόλλητοι . . στρωμναί τε ἁλουργεῖς καὶ ἄλλων χρωμάτων δυςπορίστων. Multo plura praebet Clem., quae certe hausit ex alieno fonte. 39 p. 191 P. οὐ σπουδάζειν

ἡμῖν τῆς ἀργυρᾶς ἢ τῆς ἐλεφαντίνης κλίνης, τῆς δὲ σισύρας ἱκανωτάτης οὔσης ὑπεστρῶσθαι, ὥστε μὴ δεῖσθαι πορφυρίδος ἢ φοινικίδος, . . . καὶ πίνειν γε νὴ Δία ἐκ κεραμεῶν ποτηρίων παρόν, ἃ τό τε δίψος σβεννύειν παραπλησίως πέφυκε τοῖς χρυσοῖς καὶ τὸν ἐγχεόμενον αὐτοῖς οἶνον οὐ λυμαίνεται, ὀσμὴν δέ γε ἡδίω τῶν χρυσῶν καὶ τῶν ἀργυρῶν παρέχεται. Omnino quo quidque difficilius paratur, usurpatur, servatur, eo peius est. ἃ δὲ κτώμεθα μὴ χαλεπῶς καὶ χρώμενοι[1]) ἐπαινοῦμεν καὶ φυλάττομεν ῥᾳδίως, ταῦτα ἀμείνω. Fictilia igitur et ferrea meliora sunt argenteis et aureis, ὅτι ἡ κτῆσις τούτων εὐμαρεστέρα · . . . ἥ τε χρῆσις πλείων . . ἥ τε φυλακὴ ἥττων · τὰ γὰρ εὐτελῆ τῶν πολυτελῶν ἐπιβουλεύεται ἧττον . . .

περὶ τούτων πάνυ δίκαιον. 37 p. 190 P. ἐγὼ δέ φημι καὶ τοῦ σκίμποδος (sic lego pro τοὺς σκίμποδας) οὐδὲν κακίω παρεχομένου (vulg. παρεχομένους) κατάκλισιν τῆς ἐλ. κλίνης, τῆς δὲ σισύρας ἱκανωτάτης οὔσης ὑπεστρῶσθαι, ὥστε μὴ δεῖσθαι φοινικίδων ἢ πορφυρίδων, κατεγνῶσθαι ὅμως τῆς εὐτελείας δι' ἀβελτερίαν ἀρχεκάκου τρυφῆς. in § 38 frustula Musoniana agnosco: Christus volebat bibere σκεύει κεραμεῷ. qua de re nihil legimus in Ev. Joh. 4, 6 ss. sed hoc Clem. finxit — σβεννύναι τὸ δίψος εὐκόλως διδάσκων cf. 37; 35: μεταδίδωσι ποιότητος ἡ ὕλη (sc. argentea vel aurea) λυμαινομένη τὸ κρᾶμα, 38 ἃ δὲ καὶ κτώμεθα μὴ χαλεπῶς καὶ χρώμενοι εὐκόλως ἐπαινοῦμεν καὶ φυλάττομεν ῥᾳδίως καὶ κοινωνοῦμεν εὐκόλως αὐτῶν, (ἀμείνω).[2]) ἀμείνω δὴ τὰ χρήσιμα, βελτίω δὲ δήπουθεν τὰ εὐτελέστερα τῶν πλουσίων. cf. II, 39 p. 191 P.

---

[1]) Jacobs et Meineke hic ex Clem. *εὐκόλως* inseruerunt. Sed vereor, ne hoc non librarii neglegentia, sed eius qui, ut infra videbimus, Mus. librum excerpsit, sit omissum.

[2]) vulgo post *χαλεπῶς* interpungunt et apodosim incipiunt, tum legitur *αὐτῶν. ἀμείνω δέ.* Quod non probabit, qui attentius leget Clem., quam plerique solent tales scriptores legere. Equidem loco opitulari studui, sed vereor ne Cl. nimis mutilaverit auctoris verba.

ποτ' οὖν διώκεται τὰ σπάα καὶ πολυτελῆ πρὸ τῶν › μέσῳ καὶ τῶν εὐτελῶν; τε ἀγνοεῖται τὰ καλὰ καὶ ἀγαθὰ καὶ ἀντὶ τῶν ὄντων ὰ δοκοῦντα σπουδάζεται αρὰ τοῖς ἀνοήτοις· ὥσπερ δὴ αὶ οἱ μαινόμενοι πολλάκις .ευκὰ τὰ μέλανα νομίζουσιν. :νοια δὲ μανίας συγγενέστατον.	II, 115 p. 239 P. τί ποτ' οὖν διώκετε τὰ σπάνια καὶ πολυτελῆ πρὸ τῶν ἐν μέσῳ καὶ τῶν εὐτελῶν; ὅτι ἀγνοεῖτε τὸ ὄντως καλὸν καὶ τὸ ὄντως ἀγαθὸν καὶ ἀντὶ τῶν ὄντων τὰ δοκοῦντα παρὰ τοῖς ἀνοήτοις σπουδάζετε, οἳ τοῖς μεμηνόσιν ἐπ' ἴσης τὰ λευκὰ ὡς μέλανα φαντάζονται.

Rebus venereis Mus. vetat uti nisi in matrimonio (Stob. I, 54 tit. 6, 61 Clem. II, c. 10). Hoc utique ineundum est:

Mus. . . νομοθέται . . . πάντες συμφορώτατον μὲν ταῖς πόλεσιν ἐνόμισαν τὸ πληθύνεσθαι τοὺς τῶν πολιτῶν οἴκους. Stob. III, 74, III, 5 οὐ γὰρ ἂν διαμένοι	II, 95 227 P. πληθύνεσθαι γὰρ (ὁ κύριος) βούλεται τὴν ἀνθρωπότητα, 83 τῆς τοῦ παντὸς διαμονῆς causa liberi sunt procreandi.

genus humanum etc. Est autem matrimonium βίου καὶ γενέσεως παίδων κοινωνία (Stob. III, 26 cf. Clem. II, 83 p. 220 P.) Itaque maxime peccant quae conceptas liberorum spes elidunt (l. l. p. 74. 129 Cl. II, 96). Libido enim propagandi generis causa homini data est.

Mus. . . τὰ δέ γε ἡδονὴν θηρώμενα ψιλὴν ἄδικα καὶ παράνομα, κἂν ἐν γάμῳ ᾖ I, 155 Quanto magis improbandum est adulterium; quod qui perpetrant, tenebras quaerunt ipsi sceleris sibi conscii: καίτοι τό γε πειρᾶσθαι λανθάνειν, ἐφ' οἷς πράττει τις, ὁμολογοῦντος ἁμάρτάνειν ἐστί. respondeat aliquis: qui meretrice utitur, is nulli facit iniuriam. ἐγὼ δὲ ἔχω μὲν λέγειν ὡς πᾶς ὅστις ἁμαρτάνει, καὶ ἀδικεῖ εὐθύς, εἰ	Clem. II, 92 p. 255 P. ψιλὴ γὰρ ἡδονή, κἂν ἐν γάμῳ παραληφθῇ, παράνομός ἐστι καὶ ἄδικος καὶ ἄλογος. Student arbitros stupri removere oculosque hominum fugere. καίτοι τό γε πειρᾶσθαι λανθάνειν, ἐφ' οἷς πράττει τις, ὁμολογοῦντος ἁμαρτάνειν ἐστίν. πᾶς δὲ ὃς ἁμαρτάνει, καὶ ἀδικεῖ εὐθὺς οὐχ οὕτως τὸν πέλας, ἂν μοιχεύῃ, ὡς ἑαυτόν, ὅτι μεμοίχευκεν, ἀλλὰ πάντως αὑτὸν χείρονα ἀποφαίνει καὶ ἀτιμότερον· ὁ γὰρ

καὶ μηδένα τῶν πέλας, ἀλλ' αὐτόν γε πάντως χείρονα ἀποφαίνων καὶ ἀτιμότερον. ὁ γὰρ ἁμαρτάνων, παρ' ὅσον ἁμαρτάνει, χείρων καὶ ἀτιμότερος. ἵνα οὖν ἐῶ τὴν ἀδικίαν, ἀλλ' ἀκολασίαν γε πᾶσα ἀνάγκη πάντως προςεῖναι τῷ ἡττωμένῳ αἰσχρᾶς ἡδονῆς.	ἁμαρτάνων, παρ' ὅσον ἁμαρτάνει, χείρων καὶ ἀτιμότερος αὐτὸς αὐτοῦ, πάντως δὲ ἤδη που καὶ ἀκολασία πρόςεστι τῷ ἡττωμένῳ αἰσχρᾶς ἡδονῆς.

De matrimonio Clem. agit etiam Strom. II c. 23. Stoicum auctorem hic ab eo compilatum esse apparet, si similes conferas Epicteti disputationes I, 23 II, 4 II, 23, 38 III, 7, 20 etc. et Senecae de matrimonio libri fragmenta[1]). Iam vero congruit huius capitis cum universus tenor tum singulae sententiae cum Musonio. Similis quidem legitur matrimonii definitio (strom. II, 137 p. 502 P) et ex corporis natura atque institutione id convenire homini ostenditur (139 p. 503 P. Mus. apud Stob. III, 4). Porro probatur quantum patriae, generis humani, nostrae salutis intersit matrimonium contrahi cf. Mus. apud Stob. III, p. 5. 6. Maiorem quidem nullam esse amicitiam ea quae cum uxore coniungatur, nullam meliorem curam ea quam mulier praesertim aegroto praestet (140 p. 504 P. Mus. apud Stob. III, 26). Uterque similiter legislatorum auctoritate confirmat sententiam suam et laudat concordiam mariti uxorisque (Clem. 141. 143 p. 105 P. Mus. apud Stob. III, 74 et 33).

Iam contuli Clementis et Musonii locos, quorum vel

---

[1]) ed. Haase vol. III, p. 428. Is ipse quoque contra Epicurum disputat § 45 cf. Clem. strom. II, 138. Idem § 85: „nihil est foedius quam uxorem amare quasi adulteram. Certe qui dicunt se causa rei publicae et generis humani uxoribus iungi et liberos tollere, imitentur saltem pecudes et postquam uxorum venter intumuerit, non perdant filios" etc. Sen. § 66 de Eriphyles proditione et de belli Troiani origine similiter loquitur atque Clem. paed. II, 109 p. 236 P. III, 13 p. 259 P. 84: „in aliena uxore omnis amor turpis est, in sua nimius". — Solebant omnino posteriores Stoici matrimonium commendare v. Stob. ecl. eth. p. 94 et 109 W. Cic. de fin III, 68.

ntentiae vel ipsa verba congruunt[1]). Quaeritur, qua ratione xplicemus insignem hunc consensum? Eundemne Clemens brum compilavit, cuius capita quaedam Stobaeus nobis ervavit? Consentaneum est obiter inspicientem sic statuere, t statueruut hoc omnes adhuc, qui hanc rem tetigerunt viri octi, Potterus, Ruhnkenius (Timaei lex. voc. σισύρα) sagacissimus alium rerum indagator, Peerlkampius, qui „saepe, inquit, omplures versus ex Mus. scriptis suos fecit nulla auctoris nentione facta et nonnulla loca ita adumbravit, ut inde liquid adiumenti mihi oriretur in emendandis corruptis.“ obetus, qui nuper hac de re egit (Λόγιος Ἑρμῆς p. 478), nihil ovi attulit.

Tamen graves videntur obstare difficultates huic sententiae: uidam Clementis loci ita consentiunt cum Musonio, ut ea quae praecedunt et insequuntur, diversa sint ab eis, quae in capitibus illis a Stob. servatis praecedunt et insequuntur, tamen non liceat statuere eum haec quae diversa sunt ex suo ingenio addidisse. Sunt enim aperte stoica. An Clem. haec ex altero Stoico hausit? At optime cohaerent cum eis quae etiam apud Mus. leguntur, ut improbabile sit haec Clementem, cum aliunde arripuisset, tam apte conectere potuisse cum Musonianis. Accedit, quod demonstravi, quae maiore Paedagogi parte, imprimis altero et tertio libro continetur Stoicorum doctrina, hanc ex uno eodemque fonte repetendam esse. Hunc fontem Stobaeanos commentarios esse non licet statuere, nisi dicas ea quae Stoico auctori Clem. debet,

[1]) Obiter hic comparem breviora Mus. dicta (v. Peerlkamp p. 254–275) cum Clem. Quae legimus Epict. III, 6, 10. 23, 29 Gell. V, 1, confirmant vituperandi quasi artem in Paed. I, c. 8–10 delineatam a Mus. auctore repetendam esse. Apud Plut. de coh. ira c. 2 Mus. comparat philosophiam cum medicina cf. quae dixi p. 12. In Epict. de amicitia libello (Stob. ecl. eth. p. 159 W.) idem distinguit adventicia et quae in hominis potestate sunt (cf. Clem. II, 102 p. 231 III, 36) et *ἡμᾶς*, inquit, *συμψήφους χρὴ τῷ θεῷ γενέσθαι* cf. Clem. I, 9 p. 102. Gell. XVIII, 2: „Remittere, inquit Mus., animum quasi amittere est.“ Eadem fere sententia Clem. II, 25 p. 181 P. Denique cf. Mus. dicta apud Stob. I, 146 tit. 6, 8 Clem. II, 52 p. 199; Stob. II, 27 tit. 31, 6 Clem. III, 15 p. 261; Stob. II, 253 tit. 48, 16 Clem. II, 47. 48 p. 197.

cum in capitibus commentariorum a Stob. servatis n inveniantur, ex aliis eius libri capitibus nobis non serva fluxisse. At nego diversos eiusdem libri locos tam be Clementem concinnare potuisse. Si ipsos commentari compilasset, certe non solum singula enuntiata, sed ampli disputatio longiorque sententiarum series consentiret. Tu sic statuendum esset haud paucis locis magnopere Cleme tem studuisse aliis verbis auctoris sui sententias exprime Sed hoc studium a segnitie eius nobis sane grata et accep abhorret. Solet enim auctores suos verbo tenus exscriber quod facile apparet in Philone, Aristobulo Iudaeo, in doxograph et mythographis. Sed fac eum hic maius studium impendisse, magis suo iudicio et eligendi libertate usum esse quam sole: fac etiam, cum saepius in commentariis Musonius terti persona inducatur et obliqua oratione loquens, eum primam personam rectamque orationem substituisse: quo modo illud explicas, quod supra ostendi Clementem, ubi consentit cum commentariis, saepe plura praebere eaque meliora, quam ut ex ipsius ingenio nata esse possint, saepe graviora et aptiora verba, quam quae in commentariis leguntur, ut ipse magis placeat magisque genuinus Stoicus esse videatur?

Nisi alia via progrediamur, incidimus in eos laqueos, ex quibus nos explicare non possumus. Restat, ut utrumque scriptorem ex eodem fonte hausisse statuamus. Neque difficile est hunc fontem indagare. Ferebantur Suida auctore Musonii Λόγοι διάφοροι φιλοσοφίας ἐχόμενοι. Hac de re potest dubitari utrum ipse Mus. librum suum inscripserit Λόγους φιλοσοφίας ἐχομένους[1]), an haec sint Suidae vel potius eius auctoris verba libri argumentum adumbrantis. Etsi Λόγους fuisse libri titulum certum mihi esse videtur. Nescio autem quo iure de ipso libro dubitaverint non modo Nieuwlandius, verum etiam Heerenius, Ritterus, Zellerus[2]), praesertim cum accedat

[1]) hoc statuitur apud „Pauly, Realencyclopädie".

[2]) Nieuwland l.l. p. 50: „Ferebantur, si Suidae fides habenda est, antiquitus variae Musonii de philosophicis rebus dissertationes, quod an de scriptis ab ipso libris intellegendum sit an vero de apomnemoneumaton opere . . . . incertum est". Heeren ed. Stob. ecl. vol. II, 265:

unapii testimonium (vit. soph. p. 6 Com. p. 3 Boissonade), ebulonis illius quidem, sed cui non est cur hac in re diffidamus. ; igitur „παρ' οἷς (sc. Cynicis), inquit, ἦν Μουσώνιος καὶ Δημήτριος καὶ Μένιππος καὶ ἕτεροί γέ τινες πλείους. οὗτοι δ' ἦσαν τιφανέστεροι. τούτων δὲ σαφεῖς μὲν καὶ ἀκριβεῖς οὐκ ἦν ἀνευρεῖν ίους . . . ἱκανοὶ δὲ αὐτῶν ἦσάν τε καὶ εἰσὶ βίοι τὰ γράμματα".

Iam quid probabilius est quam ipsius Musonii Λόγους a Clem. compilatos esse? Sic facile explicatur consensus Clementis cum commentariis. Horum auctor scholas, quas habuit Musonius exsul in Gyaro insula, postea memoriae consecravit[1]). Atque in his commentariis conscribendis, quotiens ad eos locos accedebat, quos ipse Musonius in opere suo tractaverat, hoc opus, ut par erat, adhibuit. Sic etiam diversitates explicantur. Neque enim mirum est Clementem saepe meliora atque magis genuina Musonii discipulo praebere. Suo enim more usus anxie auctoris sui verba pressit, quae data occasione liberius adhibuit commentariorum auctor. Omnino plane diversa est indoles utriusque libri. In commentariis habes singulas declamationes variis occasionibus habitas neque ullo vinculo conexas; contra Musonii ipsius libro quem Clem. adhibuit unum idemque argumentum copiosius tractatur, et huius libri capita certa ratione unoque consilio continentur. Differt etiam dicendi genus. In Clementis auctore invenio amplius et grandius dicendi genus, nervos incitatae et elatae orationis,

---

„Ipse num quid scripserit, incertum est." Ritter Gesch. d. Phil. V, 204: „Als Schriftsteller hat er sich wahrscheinlich nicht gezeigt." Zeller l. c. 730: „Von Schriften, die er verfasst hätte, wird nichts berichtet."

[1]) Gyari Musonium a commentariorum auctore auditum esse, efficitur ex loco apud Stob. II, p. 74 Mein. *ἀλλ' ἐγώ σοι οὐ δοκῶ εἶναι φυγάς; . . . . ἀλλ' οὐδὲ μὰ Δία λυπούμενον ἢ ἀθυμοῦντα διὰ τὴν φυγὴν φαίης ἂν ἑωρακέναι με κτλ.* Contra librum a Clem. compilatum Romae scriptum esse demonstrabo. — Hoc notum est praesertim posteriore aetate saepe discipulos magistrorum scholas publici iuris fecisse v. Diels Doxogr. p. 19 Freudenthal ‚Der Platoniker Albinus' etc. Berlin 1879 p. 303. Quod etiam si ipsi magistri libros scripserant, interdum factum est, ut docent exempla Aristotelis et aliorum, qui ediderunt Platonis *περὶ τἀγαθοῦ* scholas, Eudemi, Philodemi discipuli Zenonis Epicurei, discipulorum Posidonii. cf. Galen. de libr. propr. XIX 8 sqq.

vigorem illum et fervorem, qui comparari potest cum libello qui fertur De sublimitate. In commentariis reperitur oratio ipsa quoque cultissima, simplicior autem et tenuior. Quae cum ita sint, Musoniana doctrina quae in Paedagogo continetur, ex commentariis fluxisse non potest. Ipse, antequam scirem Musoniani operis memoriam apud Suidam et Eunapium exstare, opus quoddam Musonii fontem Paedagogi comminiscebar. Eo minus patiar hanc memoriam in dubitationem vocari, immo etiam ea re confirmem, quod Hierocles eum librum, in quo Musonii vestigia secutus est, ut infra ostendam, eodem Λόγων titulo inscripsit.

Quod vero potest esse gravius testimonium quam ipsius Clementis, qui furti reus ipse se convincit, cum non satis caute in furando se gerit? Legimus igitur III, 41 p. 278 P.: ὅπως μὲν οὖν συμβιωτέον ἀνδρὶ τὴν γυναῖκα καὶ περὶ αὐτουργίας καὶ οἰκουρίας καὶ οἰκετῶν χρήσεως, πρὸς δὲ καὶ τῆς ὥρας τοῦ γάμου καὶ τῶν ὅσα γυναιξὶν ἁρμόζει, ἐν τῷ γαμικῷ διέξιμεν λόγῳ.

His verbis nisi omnes theologi statuerunt Clementem consilium cepisse proprio libro, quem vellet inscribere Λόγος γαμικός, his de rebus agere. At huius libri nec vola nec vestigium exstat, et nego umquam Clementem istum librum aut scribere sibi proposuisse aut scripsisse, quia illas res quas promittit se tractaturum esse, paene omnes tractat huius tertii libri c. 10 et 11. Dicat igitur aliquis ipsa haec capita a Clemente significari. Tamen duplex restat difficultas. Primum, cum Clemens non proprie inscripserit his capitibus titulum Λόγος γαμικός, admodum obscura est haec ad insequentia relegandi ratio, quamvis concedam liberiore citandi ratione veteres usos esse. Tum vero frustra in his postremis capitibus quaeres locum, ubi agat de tempore nuptiarum (περὶ ὥρας τοῦ γάμου). Statue mecum Clementem a Musonii Λόγοις pendere: clara luce quae antea obscura erant illustrantur. Neque enim haec citandi ratio obscura erat in Λόγοις Musonii, quippe qui unum caput appellasset Λόγον γαμικόν. Et in hoc certe capite Mus. etiam de nubendi tempore quaedam protulerat, quae Clem. oblitus est transscribere.

Alter locus exstat II, 94 p. 226 P.: καθόλου μὲν οὖν εἰ

αμητέον ἢ γάμου εἰς τὸ παντελὲς καθαρευτέον — ἔχεται γὰρ ζητήσεως καὶ τοῦτο — ἐν τῷ περὶ ἐγκρατείας ἡμῖν δεδήλωται. Statim sanavi haec verba. Vulgo enim legitur οὖν ἢ et prave nterpungitur. Quis autem est hic περὶ ἐγκρατείας λόγος? Nam .όγον hic subaudiendum esse, non κεφάλαιον aut βιβλίον, anaogia λόγου γαμικοῦ et λόγου συμποτικοῦ (II, 43 p. 194) docet. terum theologi finxerunt Clementis proprium librum. Sed proprio scripto hoc argumentum a Clem. tractatum esse eo mprobabilius est, quia satis copiose hac de re agit Strom. II, 137—140 p. 502 sq.; ubi incipit his verbis: ζητοῦμεν δέ, εἰ γαμητέον cf. 140 γαμητέον οὖν πάντως. Quamquam hic locus a Clem. designari non potest, quia Paedagogus tempore antecedit Stromatibus. Neque potest inveniri Paedagogi ipsius ullus locus, quem respiciat. Dormitans Clem. integrum hoc enuntiatum ex Musonio transtulit. Habemus igitur non Clementis, sed Musonii Λόγον περὶ ἐγκρατείας, titulum eius ipsius capitis, quod compilavit Clem. Strom. l. c. Egregie enim comprobatur, quod supra p. 32 ostendi hoc Stromateon caput ab eodem Stoico auctore atque Paedagogum repetendum esse. Quod caput integrum ex alieno fonte translatum esse, iam Bernaysius, cum de Buzygis devotionibus ageret, ostendit (Ber. d. Akad. zu Berlin 1876, p. 607).

In nostris litteris sicubi nihil certi traditur, divinatione et coniectura utendum est. Et hanc sane coniecturam Musonii opus a Clem. compilatum esse undique confirmatam video. In Musonii quidem personam omnia cadunt, quae de Clementis auctore exposui. Ipsa aetas optime quadrat. Etiam hoc consentaneum est Epicteti doctrinam cum Paedagogo consentire, si modo Mus. Clementis auctor est. Epictetus enim scholis interfuit Musonii, cui quantum debeat ex hoc ipso consensu licet concludere. Neque quidquam impedit, quominus eis locis, quibus Epictetus et Clemens vel potius eius auctor verbo tenus congruunt, statuamus aut Epictetum meminisse locorum, quos in Musonii Λόγοις legerat, aut — quod forsitan probabilius sit — Arrianum Musonii locos in suam rem convertisse. Tum hoc optime explicatur, quod Clementis auctorem ad cynicam disciplinam propensum esse vidimus.

Recte enim de Musonio iudicat Zellerus l. c. p. 735: „Im einzelnen Punkten werden diese Grundsätze überspannt, Mus. geht über die Grenzen des Stoicismus hinaus und nähert sich theils der cynischen Einfachheit, theils auch der neupythagoreischen Ascese“. Plurimum quidem apud eum valet Antisthenis, Diogenis, Cratetis auctoritas, etiam Teletis declamationes novit. Cynicorum vitae genus eum amplexatum esse inde concludo, quod comam et barbam ali iubet, tunicam reicit, specum domicilium homini ab ipsa natura destinatum esse dicit (Stob. flor. I p. 38 M.), ipse quoque Cynicorum more modoque contra viros levigatos declamat apud Stob. I. p. 157. Si addas eum diserte Cynicum nominari ab Eunapio l. c. p. 35, ne illud quidem veri dissimile videatur, „Cynici“ auctorem, quisquis fuit, in describenda cynica vivendi ratione ex Musonii libro hausisse.

Quae restant huius opusculi, simul prostant apud Mayerum et Müllerum.

Sententiae controversae.

---

1. Clem. Paed. III, 53 p. 285 P. propria Stoicorum vox restituenda est: δίδωσιν οὖν ἡμῖν ὁ παιδαγωγὸς ἐσθῆτι χρῆσθαι τῇ λιτῇ, χρόᾳ δὲ τῇ λευκῇ, ἵνα μὴ τέχνῃ ποικιλλομένῃ, φύσει δὲ ἡνωμένῃ (vulg. γεννωμένῃ) οἰκειούμενοι κτλ.
2. Ibid. II, 66 p. 208 P. lego: τοὺς πρότερον δειλοὺς (pro φίλους) ἀληλιμμένους τοῦτο ἐκτρέπει εἰς τὸ τῆς ἀγωνίας πάμμαχον.
3. Sententiarum verborumque consensus in epidicticis, imprimis funebribus Graecorum orationibus obvius fere inde ortus est, quod a Gorgiae temporibus loci communes in scholis tradebantur paucisque mutatis ab oratoribus adhibebantur.
4. Ex similitudine argumentorum, praecipue eorum, quae a rebus divinis petita sunt, efficitur tetralogias ipsius Antiphontis esse.
5. Andocides in prooemio or. I, Lysias XIX, 2, Isocrates XV, 17 sq. eandem prooemiorum collectionem compilarunt, quam Antiphontis fuisse ex dicendi genere concludo.
6. Aristophanis Avium v. 1081 lege τοῖς τε κοψίχοισιν ἐς τὰς ῥῖνας ἐνδεῖ τὰ πτερά (pro ἐγχεῖ).
7. Heraclitus allegoriarum Homericarum scriptor accuratissime hiatum vitavit.
8. Heracl. all. Hom. c. XVIII p. 38 Mehler legendum est: ἀφ' οὗ μέρους ἤρξατ' ἀνομεῖν, εἰς τοῦτο ὑφίσταται κολαζόμενον (mss. νοεῖν, Mehler νοσεῖν).
9. Ciceronis apophthegma Plut. vit. Cic. c. 26 νεανίσκου δέ τινος κτλ. ad Cluentii causam pertinet multumque valet ad fidem ipsius oratoris infirmandam.
10. Cicero in libris De republica et De legibus sibi proposuit ostendere romanis institutis legibusque repraesentari perfectae reipublicae effigiem et exemplar, quale Stoici fingebant.

Vita.

Natus sum Paulus Wendland Hohnsteinii in oppidulo Borussiae orientalis a. d. XVI Cal. Sept. a. 1864 patre Julio, matre Clara e gente Volkmann. Postquam per annum interfui gymnasio Elbingensi, vere a. 1877 cum parentibus Berolinum migravi. Ubi sophiae quod dicitur gymnasium frequentavi et egregiorum virorum disciplina fructus sum. Maturitatis testimonium vere a. 1882 adeptus per ter sex menses Berolini philologiae operam dedi. Kirchhofii et Vahleni, quibus plurimum debeo, insigni benevolentia in seminarium philologicum receptus, per annum eius sodalis ordinarius fui. Tum Bonnae duo annos philologiae studui et per tria semestria sodalis ordinarius seminarii philologici fui florentis sub auspiciis Buecheleri Luebberti, Useneri; qui viri optime de me meriti sunt. Aestate a. 1884 ordo philosophorum Bonnensis commentationem quam scripsi de Ciceronis ‚pro Cluentio' oratione praemio ornavit. Scholas audivi virorum clarissimorum: Buecheler, Diels, Kekulé, Kirchhoff, Luebbert, Mangold, Nissen, Paulsen, Scherer, Usener, Vahlen, Weiss, Wilmanns, Zeller; et licuit mihi interesse exercitationibus Buecheleri, Dielesii, Kekuléii, Kirchoffii, Neuhäuseri, Zelleri. Candidissimas gratias ago omnibus his viris, imprimis Buechelero, Usenero, denique Dielesio, qui semper studia mea excitavit, direxit, adiuvit.

Berolini typis expressit Carl Salewski.

